

**ULOGA UNIVERZITETA U PROCESIMA
SARADNJE I INTEGRACIJE PRIVREDE I
DRUŠTVA NA PODRUČJU EVROBALKANA
(NIŠ-SKOPLJE-SOFIJA)
(zbornik diskusija sa okruglog stola)**

Priredili

Ljubiša Mitrović
Dragan Todorović
Sandra Kostić
Snežana Spasić

FILOZOFSKI FAKULTET – UNIVERZITET U NIŠU
INSTITUT ZA SOCIOLOGIJU

SVEN

NIŠ, 2004

**ULOGA UNIVERZITETA U
PROCESIMA SARADNJE I
INTEGRACIJE PRIVREDE I DRUŠTVA
NA PODRUČJU EVROBALKANA
(NIŠ-SKOPLJE-SOFIJA)
(Zbornik diskusija sa okruglog stola)**

Za izdavača

Dr Dragana Stjepanović-Zaharijevski
Slobodan Stojković

Uređivački odbor

Dr Ljubiša Mitrović
Dr Milorad Božić
Dr Dragoljub B. Đorđević
Dr Đokica Jovanović
Dragan Todorović

Kompjuterska oprema i prelom

Dušan Cvetković

Štampa

SVEN – Niš

Tiraž

200

ISBN 86-7746-014-4

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
Zoran Milenković ODGOVORNI UNIVERZITET I ODGOVORNOST UNIVERZITETA	3
Dragan Žunić O KULTURNO-DUHOVNOJ MISIJI UNIVERZITETA NA BALKANU	4
Danilo Ž. Marković PRETPOSTAVKE ZA OSTVARIVANJE ULOGE UNIVERZITETA U RAZVIJANJU SARADNJE PRIVREDE I DRUŠTVA NA PODRUČJU EVROBALKANA	6
Milorad Božić CILJEVI I ZADACI REFORME VISOKOG OBRAZOVANJA U PROCESIMA TRANZICIJE NA BALKANU	20
Ljubiša Mitrović ULOGA NAUKE, UNIVERZITETA I INTELEKTUALACA DANAS U KREIRANJU ALTERNATIVNIH PROJEKATA RAZVOJA I EVROINTEGRACIJE BALKANA	26
Petre Georgijevski OSNOVNI PREDUSLOVI REFORME UNIVERZITETA	41
Božo Milošević NAUČNO-OBRAZOVNE I PRIVREDNE ORGANIZACIJE U USLOVIMA "GLOKALIZACIJE": PRIMERI USPEŠNOG REGIONALNOG "UMREŽAVANJA"	45
Zoran Vidojević NEDOSTATAK NEOPHODNIH PRETPOSTAVKI I ČINILACA STRATEGIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA	50
Vladimir Vuletić PERSPEKTIVE UNIVERZITETA U POLUPERIFERLJSKIM DRUŠTVIMA BALKANA	55
Vjekoslav Butigan UNIVERZITET PRED IZAZOVIMA DEMOKRATIZACIJE BALKANA	59
Ljubinko Milosavljević OD KRIZE DO BEDE I MOGUĆEG IZLAZA	67

Zbornik pripremljen je u okviru rada na projektu

**KULTURNI I ETNIČKI ODNOSI NA BALKANU
– MOGUĆNOSTI REGIONALNE
I EVROPSKE INTEGRACIJE (1310),**

**koji podržava Ministarstvo nauke i zaštite životne
sredine Republike Srbije, a izvodi se na
Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu**

**Rukovodilac Projekta 1310
Prof. dr Ljubiša Mitrović**

PREDGOVOR

Zbornik "Uloga univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području Evrobalkana (Niš–Skoplje–Sofija)", koji je pred Vama, obuhvata diskusije učesnika okruglog stola istoimenog naziva, koji je održan 4. juna 2004. godine na Univerzitetu u Nišu. Okrugli sto održan je u okviru istraživačke delatnosti tima istraživača okupljenih oko projekta "Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije" (1310). Projekat realizuje Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a podržan je od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Na skupu će se učiniti teorijska problematizacija ključnih dimenzija predmeta projekta istraživanja – mesta i uloge kulture, posebno kulturnih i etničkih odnosa, u kontekstu strategija razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana, kao i afirmisanje teze o odgovornosti savremenih balkanskih elita (u privredi, politici i kulturi) u izgrađivanju projekata i prakse intenzivnije regionalne saradnje i integracije, kao preduslova bržeg privrednog i civilizacijskog napretka, mira i stabilnosti u ovom regionu.

Posebnu zahvalnost dugujemo Ministarstvu za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije na finansijskoj podršci u pripremi i realizaciji našeg naučnog skupa, kao i štampanju ovog zbornika radova.

U ime istraživačkog tima, zahvaljujemo na svakoj akademskoj kritici koja može da unapredi naučno saznanje i istraživačku odgovornost u realizaciji našeg projekta

ODGOVORNI UNIVERZITET I ODGOVORNOST UNIVERZITETA

Imam čast da pozdravim i ovaj skup, koncipiran i zamišljen da bude na jednom internacionalnom nivou i regionalnog sadržaja. Kad kažem regionalnog sadržaja, mislim na jedan širi region kao što je Skoplje, Sofija i Niš. Teme koje imate pred sobom, više su nego ozbiljne i zahtevaju stručnu analizu sadržaja svega što se dešava sa univerzitetom, odnosno sa društvima u kojima se ti univerziteti razvijaju. Moja malenkost, po prirodi svoje profesije, zaista ne pripada jednoj takvoj sociološkoj strukturi, ali, eto, baveći se ovim poslom poslednje četiri godine, upoznao sam se sa onim što univerzitet stvarno predstavlja, i šta bi trebalo da predstavlja u jednom modernom društvu. Uvažavajući činjenicu da se moderna društva menjaju rapidnom brzinom, iste ove promene moraće da zahvate i univerzitet. Zahvaljujući sposobnosti da se menja i adaptira, do sada je univerzitet uspevao da nadživi sve ostale moderne zajednice. U vezi sa tim, javljaju se dva veoma važna fenomena: *odgovorni univerzitet* i *odgovornost univerziteta*. Prvi se odnosi na sposobnost univerziteta da odgovori datim zahtevima društva u kome se nalazi, a drugi je u vezi sa pretenzijom univerziteta da bude vodeća snaga društva, da ima svoj kritički stav prema njemu i da ume da se postavi u skladu sa aktuelnim okolnostima.

Pitanje uloge univerziteta od posebnog je značaja u društvima u tranziciji. Evropski integracioni procesi teraju nas da razmišljamo na jedan drugi način, da postanemo svesni da počinjemo da pripadamo jednom daleko većem prostoru, različitom po tradiciji, kulturi i jeziku, ali otvorenom za različite oblike zajedničke akcije. Čini mi se da su reforme, kojima počinjemo da se podvrgavamo, strahovito zahtevne, a integrativni procesi sa kojima se suočavamo itekako nas opterećuju i frustriraju.

Po meni, univerzitet je najznačajnija intelektualna pokretačka snaga društva. Stoga, želim Vam puno uspeha u današnjem promišljanju uloge univerziteta u tranzicionim procesima na Balkanu.

¹ Rektor Univerziteta u Nišu.

Dragan Žunić²

O KULTURNO-DUHOVNOJ MISIJI UNIVERZITETA NA BALKANU

Želim da Vas pozdravim u ime nastavnika, saradnika i studenata Filozofskog fakulteta u Nišu, čiji Institut za sociologiju organizuje ovaj okrugli sto. Pre svega, želim da se zahvalim na saradnji onima koji nisu u našem redovnom radnom sastavu, a ulažu puno volje i napora da učestvuju u realizaciji našeg projekta, koji su doputovali ili su došli sa drugih fakulteta, odazvali se našem pozivu i pomažu nam u ovom važnom poslu. Zahvaljujem se i istraživačkom timu projekta, sa prof. dr Mitrovićem na čelu, koji već treću godinu uspešno realizuje projekat “Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije”, finansiran od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije. Današnji okrugli sto svojevrсна je priprema za održavanje naučnog skupa sa međunarodnim učešćem “Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative”, koji će se za desetak dana, takođe, održati na Filozofskom fakultetu u Nišu.

Prema profesionalnom opredeljenju, spadam u grupu onih koji su oduvek smatrali da univerzitet na ovim prostorima treba da ima tri važne društvene funkcije. Pored obrazovne i naučno-istraživačke funkcije koje se mogu smatrati standardnim i u širim okvirima, evropskim i svetskim, univerzitet ima i kulturnu funkciju ili kulturno-duhovnu funkciju. Ta treća funkcija posebno je ostala važna na Balkanu, zapadajući sticajem brojnih kulturno-istorijskih okolnosti upravo univerzitetu i prevashodno univerzitetu, a ne nekim drugim takođe veoma važnim društvenim institucijama. Naravno, danas više nije sporno to što se od univerziteta očekuje da bude korporacija za proizvodnju instrumentalnih, funkcionalnih znanja koja se u konkurenciji mogu prodati na tržištu. To su zahtevi vremena i od tih zahteva se ne može pobeći. Naime, od toga se živi i tako se opstaje.

Međutim, univerzitet u Srbiji i na Balkanu, po mom sudu, mora da igra ulogu kulturnog i duhovnog pokretača, onoga koji će trezveno i kritički zadovoljavati narasle i katkad grozničave potrebe

² Dekan Filozofskog fakulteta u Nišu.

za rekonstrukcijom identiteta i za podupiranjem duhovnosti. Neke druge institucije, kako se ispostavilo, nemaju dovoljno mirne koncentracije za razumsko i za umsko regulisanje strasti, strasti uposebljavanja, strasti izuzimanja, strasti suprotstavljanja. Univerzitet ima snagu istraživačkog erosa, a istovremeno i vid kritičke distance, što posebno dolazi do izražaja u komparativnom rekonstruisanju identiteta, sličnosti i različitosti, odnosno u jednoj dijalektici prerastanja dosuđenog susedstva u umski regulisanu slobodnu volju razumevanja sličnih, a istovremeno različitih. To razumevanje odvija se, kao što svi dobro znamo, uz pomoć najdragocenijeg, a najjeftinijeg, potencijalno najrasprostranjenijeg, a istovremeno najugroženijeg sredstva u izgradnji jedne komunikativne zajednice bliskih a različitih, naime uz pomoć razgovora.

Naš univerzitet, duboko sam uveren, ima neophodne institucionalne, organizacione i kadrovske potencije za ovu važnu duhovnu ulogu. Premda, moćan kao što jeste, drži pod svojim okriljem, tako je vazda i bilo, i snage ksenofobičnosti, izolacionizma, netolerancije, snage koje su, u stvari, protivne najdubljem biću univerziteta, njegovom imenu ako hoćete. Ovakvi skupovi najbolji su način za promociju i razuma i uma, za kritičko prevladavanje one vrste nelagodnosti i nesigurnosti u kulturi koje se ispoljavaju kao bahatost neznanja, površnost i arogancija, samopromocija itd. Filozofski fakultet, uz dragocenu pomoć koleginica i kolega drugih univerziteta, i danas ovim skupom potvrđuje svoj akademski status i važnu ulogu u podsticanju regionalne saradnje i integracije. Ja još jednom zahvaljujem na spremnosti za saradnju i želim svima uspešan i plodotvoran rad, prijatan boravak na Fakultetu i Univerzitetu i plodne razgovore o budućoj saradnji na novim projektima

**PRETPOSTAVKE ZA OSTVARIVANJE ULOGE
UNIVERZITETA U RAZVIJANJU SARADNJE
PRIVREDE I DRUŠTVA NA PODRUČJU
EVROBALKANA**

Ulogu univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području Evrobalkana (Niš–Skoplje–Sofija) treba razmatrati i promišljati sa stanovišta uloge univerziteta u savremenom društvu. U kontekstu takvog pristupa treba imati u vidu da je univerzitet u svom nastanku (pre više od šest vekova), kao društvena institucija, predstavljao univerzalnost intelektualnih preokupacija tog doba za istraživanje i nastavu i da je to ostajao iako je bio podložan promenama, i da to treba da ostane i u savremenom društvu – univerzalnost intelektualnih preokupacija za istraživanje i nastavu, ne samo zahvatan promenama u društvu, već i sam u sve većoj meri generator tih promena. Najznačajnije promene u broju, organizovanju i sadržaju univerziteta nastaju u prošlom (dvadesetom) veku, naročito u njegovoj drugoj polovini sa naučno-tehničkom revolucijom, kad znanje postaje najznačajniji razvojni resurs. Devedesete godine očigledno znače novo razdoblje, kad se prosveta vraća u središte najvažnijih zadataka koje nacija i međunarodna zajednica sagledavaju u sadašnjosti i budućnosti. Obrazovanje se sve više shvata kao glavno sredstvo koje narodu i naciji daje mogućnost da učvrsti svoj identitet i svoju ekonomsku i političku poziciju, svoju intelektualnu samostalnost i učestvuje u međunarodnom životu uključujući održavanje, napredovanje i širenje znanja u svetu. Znanju se, kao najznačajnijem razvojnem resursu, pridaje takav značaj da se civilizacija XX veka označava kao “civilizacija znanja”, a civilizacija XXI veka kao “učeća civilizacija”. Svi oblici obrazovanja, pa i univerzitetsko, kritički se promišljaju, a sa globalizacijom i univerzalizacijom nauke dolazi do intenziviranja međunarodne saradnje u oblasti obrazovanja, posebno univerzitetskog. Tu saradnju prate i nastojanja da se u novonastalim društvenim uslovima pravci promena na univerzitetu i sagledaju mogućnosti univerziteta da bude faktor ne samo razvoja pojedinih društava, već i saradnje i integracije na globalnom i

³ Učiteljski fakultet u Beogradu.

regionalnom planu. Kao rezultat takvih nastojanja usvojen je veći broj dokumenata o zajedničkim ciljevima obrazovanja u izgrađivanju novih tolerantnih odnosa u svetu sa demokratskim dijalogom kao načinom rešavanja spornih međudržavnih i međunacionalnih pitanja. Za univerzitete u Evropi u ovom pogledu sigurno ima poseban značaj Velika povelja evropskih univerziteta (The Magna Charta of European Universities) usvojena u Bolonji 1988. godine. Stavovi ovog dokumenta o univerzitetu danas su polazna osnova u razmatranjima o univerzitetima u Evropi, o izgrađivanju evropskog obrazovnog prostora, pa to moraju biti i u razmatranjima o ulozi univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području Evrobalkana (Niš–Skoplje–Sofija). Zbog toga stav ovog dokumenta o univerzitetu donosimo u celini: “Univerzitet mora služiti društvu u celini. On je autonomna institucija čija naučno-istraživačka i obrazovna misija mora biti moralna i intelektualno nezavisna od svih političkih autoriteta i ekonomske moći. Visoko obrazovanje mora stalno proveravati svoju odgovornost prema društvu usvajanjem rešenja koja podržavaju i stalno reafirmišu intelektualne, etičke i društvene vrednostima kojima društvo počiva. Ova reafirmacija upravo i predstavlja jedan od načina na koji univerzitet ostvaruje svoju vodeću ulogu u društvu”.

Ovaj iskaz o univerzitetu, budući da je opšteprihvaćen od Evropske univerzitetske zajednice, i šire, predstavlja na određen način rezime savremenog shvatanja univerziteta (zasnovanog na njegovom naučnom proučavanju, njegovoj organizaciji, sadržaju rada i njegovim civilizacijskim zadacima). I zato svaki univerzitet vršeći svoju samoevaluaciju može saznati da li je svojom organizacijom, radom i ulogom u društvu primeren ovako naučnom i savremenom poimanju univerziteta. U cilju da doprinesemo i olakšamo u ovom smislu ne samo samoevaluaciji univerziteta, već i njegovom kritičkom procenjivanju od društva, analiziramo osnovne elemente iskaza (stava) o univerzitetu koje daje Magna karta evropskih univerziteta. Smatramo da on sadrži četiri, međusobno povezana i neodvojiva elementa.

1) Univerzitet mora služiti društvu u celini jer i nauka ima univerzalni karakter. Od njegovog postanka do danas njegova postojana odrednica je da je institucija koja predstavlja (iskazuje) univerzalnost intelektualnih preokupacija, vezana za svoju dvostruku opredeljenost za istraživanje i nastavu kao zajedničko

delo ljudi, zasnovanu na neograničenosti duha, svesti i intelekta ljudskog roda u cilju saznavanja društva u kome živimo. A stanje društva u kome živimo je nezadovoljavajuće i prepuno opasnosti. To stanje zahteva duboku analizu odnosa koji u svetu vladaju i treba da vladaju između nauke, etike i politike. Tu duboku analizu pruža, i treba da pruži univerzitet, kao središte univerzalnosti intelektualnih preokupacija, jer, univerzalni kontekst pruža najbolje osnove za rešavanje problema sveta u kome živimo, posebno sa procesom globalizacije i nastankom "svetskog društva". Nauka (koja se sve brže razvijala zadnjih 150 godina) sve što je razvijenija postaje sve univerzalnija. Danas je nauka već postala svetska i u njoj nema mesta za veštačke podele koje nastoje da se opravdaju nacionalnim i lokalnim tradicijama. Univerzitet razvijajući nauku kao svetsku, sa univerzalnim karakterom, treba da doprinosi, i doprinese, i sposobnosti za upravljanje svetom koli karakteriše porast dinamike i složenosti i sve veći broj nepredvidivih zbivanja, što traži maštovitost za reorganizaciju i promenu koncepta, na prelasku iz društva ljudi-proizvođača u društvo ljudi-stvaralaca, a univerzitet je najpozvaniji da odgovori i ovom zadatku.

2) Univerzitet je autonomna naučnoistraživačka i obrazovna institucija čija je naučnoistraživačka i obrazovna misija moralno i intelektualno nezavisna od svih političkih autoriteta i ekonomske moći. Ovom formulacijom je izražena suština univerzitetske autonomije – u naučnoistraživačkoj i obrazovnoj delatnosti. Ovako definisana ona predstavlja obavezu univerziteta, i neodvojiva je od karaktera naučno-istraživačke i obrazovne delatnosti. Jer, bez slobode, bez njenog osećanja u izboru teme i postupku naučnog istraživanja, i nema pravog naučnog istraživanja. Isto tako i u obrazovnoj delatnosti nezavisnost mora postojati kod onih koji koncipiraju i prezentiraju obrazovne sadržaje i koji proveravaju njihovo usvajanje. Jer, obrazovanje se nikome ne dodeljuje, ono se stiče, i provera njegovog sticanja mora biti objektivna i izraz nezavisnosti – autonomnosti univerziteta. U ovakvom pristupu autonomiji univerziteta akcenat se stavlja ne na to od čega je univerzitet autonoman, već za šta je autonoman. A u ovakvom pristupu lakše je odrediti autonomiju univerziteta u odnosu na državu, njene organe, pre svega upravne, i na druge političke subjekte. On posebno ne treba da se podređuje stranačkim ideologijama, jer je jedan od njegovih opšteprihvaćenih

zadataka kritička analiza svake ideologije. U stvari, univerzitetska autonomija treba da bude najprimerenije mesto za promociju kritičkog mišljenja, kao što bi univerzitet trebalo da bude privilegovano stecište kritičke svesti celog društva. Međutim, ako je relativno lako odrediti autonomiju univerziteta u odnosu na političke autoritete (iako i u tom pogledu ima dosta nerazumevanja i neslaganja), teže je obezbediti njegovu autonomiju u odnosu na nosioce ekonomske moći, s obzirom na njegovo finansiranje, posebno kad se radi o nedržavnim-privatnim univerzitetima (naročito ako menadžment univerziteta nije odvojen od vlasništva).

3) Univerzitet mora stalno proveravati svoju odgovornost prema društvu usvajanjem rešenja koja podržavaju i stalno reafirmišu intelektualne, etičke i društvene vrednosti na kojima društvo počiva. On to može činiti u meri u kojoj mu autonomija naučno-istraživačkog i obrazovnog rada omogućavaju da bude "privilegovano stecište kritičke svesti celog društva". Ali, kao "stecište kritičke svesti društva" univerzitet mora biti kritičan i prema sebi, preispitujući svoju organizaciju i delatnost sa stanovišta misije koju treba da ima u društvu. Međutim, ima nažalost, univerziteta sklonijih čuvanju svojih povlastica slobodnog kritikovanja drugih nego samokritici, koji se pozivaju na svoju autonomiju da bi u stvari prikrili svoje esnafske stavove i zloupotrebili privilegiju – na primer, takoreći automatsku titularizaciju – čije održavanje može u praktičnoj ravni samo da oslabi tu autonomiju.

4) Imajući kritički odnos prema društvu, univerzitet reafirmiše društvene vrednosti i ostvaruje vodeću ulogu u društvu. Savremeno društvo je "svetsko društvo" koje nastaje procesom globalizacije povezivanjem konkretnih društava (koja se razlikuju po mnogim osobenostima i protivurečnostima) u megadruštvo, "svetsko društvo" (tj. po prvi put u istoriji čovečanstva je na određen način ujedinjeno). Iako se društva koja se ujedinjuju, povezuju globalizacijom, razlikuju po mnogim osobenostima, ipak u "svetskom društvu" koje nastaje globalizacijom postoje određene opšte vrednosti, čijoj reafirmaciji treba da doprinosi i univerzitet ostvarujući svoju misiju kao stecište univerzalne intelektualne preokupacije. Te vrednosti su čovek, očuvanje planete zemlje (ekološka bezbednost) i mir. Naime, iako je čovek, i u ranijoj istoriji ljudskog društva, saglasno karakteristikama pojedinih perioda, na određen način tretiran kao vrednost, tek u prošlom (dvadesetom

veku) čovek počinje da se shvata i tretira kao najveća društvena vrednost na globalnom planu. U stvari, u tom veku, kratko rečeno, odvijaju se dva procesa, čija povezanost nije na prvi pogled vidljiva: *globalizacija* – proces ujedinjavanja čovečanstva, “stvaranje jednog sveta” (sa mnogim protivurečnostima) i *personalizacija* – proces širokog rasprostiranja shvatanja o potrebi uvažavanja čoveka, bez obzira na njegovu pripadnost različitim rasama, konfesijama, socijalnim slojevima i njegovu zaštitu kao biološkog i društvenog bića, zaštitom njegovog biološkog opstanka i ljudskog dostojanstva. Tretiranje čoveka kao najveće vrednosti društva dobija značajno mesto ne samo u teorijskim raspravama već i u posebnim međunarodnim pravnim aktima. Tako se u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* (koju je Generalna skupština OUN-a usvojila 10. 12. 1948.) ističe da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima i imaju pravo na život, slobodu, bezbednost ličnosti i društvena prava neophodna za njihovo dostojanstvo i slobodan razvoj svoje ličnosti. Kratko rečeno, *Deklaracija* kao osnovna ljudska prava proglašava: slobodu i jednakost ljudskih bića u dostojanstvu i pravima. Ova prava detaljnije su kasnije izložena u dva pakta: Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (koja je usvojila Generalna skupština OUN-a 1966. godine, a koji su stupili na snagu posle ratifikacije od strane država članica OUN-a 1975. godine). Međutim, ova univerzalna ljudska prava više su zadata nego data, njihovo ostvarivanje pretpostavlja i zahteva osmišljenu društvenu akciju, u kojoj značajnu ulogu ima univerzitet na nacionalnom i globalnom planu, doprinoseći razvoju etičkog humanizma, koji u uslovima globalizacije treba da bude osnova razvijanja planetarnog humanizma, sa pet osnovnih postulata. Prvo, u afirmaciji čoveka kao najveće vrednosti “svetskog društva”, poštovanje čijeg dostojanstva treba da se iskazuje u stvaranju uslova za njegov razvoj kao svestrane i slobodne ličnosti i ostvarivanjem uslova njegove materijalne egzistencije sopstvenom radnom delatnošću. Drugo, ostvarivanjem uslova rada u kojima nije obezličena ličnost čoveka i ugrožen njegov integritet. Treće, ostvarivanje uslova za učešće, u uslovima ravnopravnosti i nepostojanja bilo koje vrste diskriminacija, u političkom životu na nacionalnom i globalnom planu. Četvrto, u uspostavljanju skladnog odnosa između prirode i društva, kako bi se očuvao biološki okvir života i života čoveka.

Peto, u političkoj organizaciji “svetskog društva”, kao višepolarne ljudske zajednice, koja omogućava usklađivanje posebnih interesa demokratskim dijalogom, i obezbeđuje ekonomsko-socijalni prosperitet za sve ljude, pripadnike planetarne civilizacije u nastajanju.

Afirmišući čoveka kao najveću vrednost, njegovu slobodu i jednakost ljudskih bića u njihovom dostojanstvu, univerzitet treba da afirmiše i pravo ljudi na zdravu životnu sredinu, biološki okvir čoveka i njegove civilizacije. Jer, čovečanstvo, “svetsko društvo” u potpunosti je zavisno od prirode u kojoj postoji ograničenost i konačnost prirodno-sistemskog (ekološkog) potencijala. Međutim, industrijski razvoj doveo je do narušavanja ekološke ravnoteže u prirodi, jer rizik modernizacije ima imanentnu tendenciju ka globalizaciji, i industrijski rizici nemaju obzira prema državnim granicama. Zato zaštita od negativnog razvoja tehnologije, zaštita životne sredine, dobija globalni karakter, a “svetsko društvo” treba da obezbedi očuvanje konstantne ravnoteže energetskih i materijalnih tokova u prirodi, time što ne ugrožava vrednost atmosfere, vode i zemljišta za život u budućnosti. U stvari, univerzitet treba da afirmiše kvalitetno nov odnos društva i prirode, usaglašavajući ekonomsko-tehnološki koncept razvoja društva sa ekološkim mogućnostima i zakonitostima, kao izraz nastojanja da se kvalitet životne sredine primeri ljudskom dostojanstvu. U ovom pogledu univerzitet ima značajnu ulogu, budući da je to institucija koja je središte naučnog istraživanja, a to znači i koncipiranja tehnološkog razvoja, on stvara naučnu osnovu za tehnološki razvoj, i njegovi naučni poslenici snose odgovornost, pre svega moralnu, za svoja naučna otkrića i njihovu tehnološku primenu.

U savremenom svetu, u “svetskom društvu” mir je opšteprihvaćena vrednost čijoj afirmaciji treba da doprinosi i univerzitet. Mir, kao vrednost savremenog društva istican je od osnivanja Organizacije ujedinjenih nacija i UNESK-a (1945.). Mir je više od prekida ratnih sukoba. On je u suštini poštovanje života i predstavlja duboku privrženost ljudskog bića načelima slobode, pravde, jednakosti i solidarnosti među ljudskim bićima. Zato je za međunarodnu zajednicu, za “svetsko društvo” mir širok pojam i aktivna dinamična stvarnost akcije koju treba izgraditi. Mir je potreban “svetskom društvu”, ujedinjenog i u isto vreme razjedinjenog čovečanstva, uz postojanje više civilizacija i više

centara moći. U takvim uslovima rešavanje sukoba upotrebom sile predstavljalo bi necivilizacijsko ponašanje, koje u osnovi vredi ljudsko dostojanstvo i suprotno je shvatanju da je čovek najveća vrednost društva. Zato je potrebno razvijati svest o potrebi rešavanja sukoba između pojedinih centara moći u višepolarnom svetu, demokratskim dijalogom. Jer, eventualni oružani sukob između centara moći u uslovima globalizacije i savremene tehnike, imao bi fatalne posledice ne samo za ogroman broj stanovnika, već i za uslove života na zemlji. Zato univerzitet kao stecište i središte intelektualnih preokupacija, treba da doprinese i razvijanju nove kulture mira, koji predstavlja mirno rešavanje sporova, poštovanje ljudskih prava, pravedan razvoj svih naroda i skladan odnos ljudske vrste i njenog okruženja. Univerzitet ima značajnu ulogu u razvijanju i prihvatanju kulture mira. Kultura mira je širok, dinamičan, višedimenzionalan i otvoren koncept. Zasnovana na širokom poimanju mira tesno je vezana za napore usmerene na sprečavanje oružanih sukoba i nasilja, na izgradnji mira, na obezbeđenju opšteg poštovanja ljudskih prava, kao i na uvođenju, učvršćivanju i produbljivanju demokratije.

Da bi univerzitet ostvario svoju društvenu ulogu kao stecište univerzalizacije intelektualnih preokupacija, potrebno je da se stekne više faktora. Međutim, polazeći od teme koja je predmet razmatranja, posebno ukazujemo na tri faktora koji moraju delovati na univerzitetu. Prvo, budući da je nauka prestala da bude sporedna delatnost, delatnost manjine, nešto predodređeno samo za povlašćene grupe privilegovanih, potrebno je da univerzitet bude otvoren za učešće u realizaciji njegovih istraživačkih i obrazovnih projekata za sve poslenike nauke koji mogu doprineti ostvarivanju njegove misije kao stecišta kritičke misli društva i generatora društvenih promena. Jer, kako se ukazuje neophodan je ogroman zajednički napor najboljih umova jedne nacije da bi se postojeća društvena stvarnost preobratala i uzdigla do nivoa svojih optimalnih istorijskih mogućnosti. Bez takvog napora, ili u slučaju neodgovornog asketizma ili konformizma njenih vodećih naučnika, jedna nacija ili klasa verovatno neće dostići svoj najviši stepen razvoja i završiće u stanju stagnacije i opadanja. Međutim, otvaranje univerziteta u ovom smislu, pretpostavlja temeljnije kritičko preispitivanje uslova i postupka sticanja zvanja univerzitetskih nastavnika kao u pogledu naučnih tako i pedagoških uslova, i oblicima radnog angažovanja. Tako se smatra

da treba odvojiti postupak sticanja univerzitetskih nastavničkih (i saradničkih) zvanja, od postupka radnog angažovanja (zasnivanja radnog odnosa i njegovog karaktera), što bi omogućilo brže i fleksibilnije angažovanje nastavnika, u određenim zvanjima, saglasno potrebama realizacije pojedinih istraživačkih projekta i potrebama nastave. U ovakvim uslovima stalno zaposlenje profesora zahtevalo bi prethodno dokazivanje njihovih naučnih, stručnih i pedagoških sposobnosti, i njihove sposobnosti i spremnosti da neprekidno aktualiziraju svoja znanja. Ovakav pristup preispitivanju zvanja univerzitetskih nastavnika, tačnije učesnika u univerzitetškoj delatnosti, pretpostavlja proširenje lepeze tih zvanja sa pooštavanjem naučnih i pedagoških uslova za sticanje najviših zvanja. Ovakve promene predstavljale bi i značajan doprinos unapređivanju kvaliteta univerzitetskih nastavnika.

Kvalitet univerziteta, univerzitetške delatnosti, određen je kvalitetom univerzitetskih nastavnika. Zato se kvalitet univerzitetške nastave može unapređivati, i primerivati zahtevima društva podizanjem kvaliteta univerzitetskih nastavnika. U tom cilju moderan univerzitet mora da raspolaže i elastičnim mehanizmom saradnje s onima koji se najviše ističu na raznim poljima znanja i profesionalne sposobnosti, jer nije važno gde je neko, nego šta je. Ostvarivanje ovih promena zahteva ne samo promenu u postupku i načinu sticanja zvanja univerzitetskih nastavnika i saradnika, već i izmenu u vrednovanju univerzitetskog osoblja koje treba da obuhvati ne samo njihovo naučno i stručno već i pedagoško obrazovanje i mogućnost stalne prekvalifikacije u oblasti specijalizacije svakog nastavnika, uz delotvoran sistem ocene. U razudenoj lepezi univerzitetških zvanja, ta zvanja treba da stiču pojedinci, koji pored toga što su najbolji u svojoj struci i pokazuju sposobnost i spremnost da znanja prenose na druge i permanentno povećavaju svoju naučnu i stručnu kompetentnost, imaju i određen ugled i autoritet u društvu, koji obezbeđuje da budu saslušana njihova mišljenja i stavovi o raznim pitanjima usmeravanja društvenog razvoja. Ovo, pre svega važi za najviše univerzitetško zvanje – redovni profesor. U ovom smislu treba shvatiti i ukazivanje da se u društvu koje je izgubilo dužno poštovanje za mnoge stvari, ne izgubi i poštovanje za titule i druga obeležja kad su u pitanju zvanja univerzitetških nastavnika. Međutim, da bi imao univerzitetških naučnih i nastavničkih titula imali poštovanje u društvu i predstavljali autoritet, postupak

sticanja tih zvanja mora biti opštedruštveno verifikovan, oslobođen lokalističkih i esnafskih pristupa, u kome će se kod kandidata procenjivati i lični i ljudski kvaliteti koji su bar isto toliko važni kao i profesionalne kvalifikacije koje se obično traže od kandidata za profesiju. U stvari, naučna, pedagoška i ljudska komponenta nastavnika univerziteta, u svojoj ukupnosti određuju kvalitet nastave i odgovornost procenjivanja i ocenjivanja stečenog znanja. Svaka labavost u meri u kojoj doprinosi opadanju vrednosti dobijenih diploma i poverenja u kvalitet obavljenih studija, može samo da nanese štetu ugledu univerziteta i njegovoj autonomiji.

Drugo, kako je univerzitet društvena institucija u kojoj se ostvaruje univerzalnost intelektualnih preokupacija naučnim istraživanjima i obrazovnom delatnošću, bitna njegova funkcija je organizovanje naučnoistraživačkog rada. Naučno istraživanje i obrazovna delatnost su međusobno povezane osnovne delatnosti univerziteta. U ovom smislu je i ukazivanje da se zvezdani čas univerziteta poklapa sa apogejom naučnih istraživanja, a kad univerzitetkim životom zavlada zaokupljenost profesijom, naročito kad je to na štetu istraživanja, onda to može škoditi samom konceptu univerziteta. Zato naučnoistraživački rad na univerzitetu mora imati ravnopravan tretman s obrazovnom delatnošću. Kvalitetna obrazovna delatnost zasniva se na naučnoistraživačkom radu onih koji vrše tu delatnost. Zato naučnoistraživački rad na univerzitetu treba shvatiti kao komponentu obrazovne delatnosti i vezati je za one koji su neposredni akteri te delatnosti, a ne samo za univerzitet kao instituciju i njegove organizacione jedinice (fakultet, departmane i čak posebne institute u sastavu univerziteta). Nažalost, reforma univerziteta je najčešće shvatana, i shvata se, kao povod za kritičko preispitivanje nastavnih planova i programa sa stanovišta njihove naučne zasnovanosti i aktuelnosti i primerenosti potrebama društvenog razvoja, ali ne sa stanovišta povezanosti naučnoistraživačke i obrazovne delatnosti. U stvari, kritičko promišljanje univerziteta i njegova reforma treba da obezbede da univerzitet ne bude samo mesto na kome se u određeno vreme drže predavanja, već institucija na kojoj se razvija nauka, i tako će univerzitet biti stvarno stecište inteligencije, a ne žalosna kancelarija za potvrde i diplome. U kontekstu ovakvog pristupa treba kritički promisliti i sticanje naučnih titula na univerzitetu. Ta pojava posebno proizilazi iz masovnog bavljenja naukom, porasta

broja univerziteta i činjenice da su magistratura i doktorat nauka uslov za sticanje univerzitetskih nastavničkih zvanja. To promišljanje za svoj predmet mora imati kako mogućnost pristupa sticanju naučnih zvanja, izbor teme magistraskih radova i doktorskih disertacija, pomoć u njihovoj izradi, sastav komisije za njihovu ocenu i odbranu. U nastojanju podizanja kvaliteta naučnog rada i naučnih zvanja, treba pooštriti uslove za članstvo u komisijama i omogućiti da njihovi članovi budu nastavnici samo sa najvišim zvanjima, npr. vanredni i redovni profesori, ali ne i docenti. Uz sve to sigurno mora se voditi računa o naučnoj kompetenciji mentora i članova komisije.

Treće, značajan faktor ostvarivanja društvene funkcije univerziteta je odgovarajuća obrazovna i naučna politika države. Jer, država predstavlja, čak i sa ograničenim suverenitetom, vrednost za pojedince – njene građane, pružajući im uslove bezbednog života i mogućnost njihovog razvoja kao ličnosti i viši kvalitet života omogućen naučno-tehničkim progresom. Zato država svojom politikom treba da obezbedi uslove za njihovo obrazovanje na svim nivoima, i uslove za razvoj naučnoistraživačkog rada kojim se stvara znanje kao razvojni resurs. U ovom smislu država svojom obrazovnom politikom treba da obezbedi ne samo pravo na obrazovanje, budući da je obrazovanje razvojni resurs, i u tom pogledu treba i svojom pravnom regulativom da obezbedi pravo na kvalitetno obrazovanje, propisujući uslove za obavljanje obrazovne delatnosti i kontrolišući njihovo ispunjavanje. Znači, država treba ovom svojom funkcijom, u uslovima svojinskog pluralizma i preduzetničke inicijative zaštititi građane od eventualnih mogućnosti da njihova želja, i potreba, za obrazovanjem bude izmanipulisana, i da umesto znanja dobijaju samo diplome bez obrazovnog pokrića i time na izvestan način postaju lažna socijalna vrednost. Ovom svojom funkcijom ona ne ugrožava autonomiju obrazovnih ustanova, pa ni univerziteta. Naprotiv, ona zaštićuje ove ustanove od surogata koji ugrožavaju autoritet obrazovnih ustanova i diploma stečenih na njima. Sličan, ili tačnije isti značaj ima država i u ostvarivanju uslova za naučnoistraživački rad. Naučna politika se sastoji u određivanju ciljeva i određivanju napora u skladu sa raspoloživim ljudskim i drugim resursima na teritoriji cele države. Upravo zato naučna politika treba da obezbedi uslove kako za fundamentalna istraživanja (kao jedne od osnovnih vidova univerzitetske

delatnosti) tako i za primenjena istraživanja koja neposrednije utiču na ekonomski i uopšte društveni razvoj. Ali, država, polazeći od značaja nauke za društveni razvoj i prosperitet, ne treba da obezbeđuje samo finansijska sredstva za naučna istraživanja, već da doprinosi i stvaranju ambijenta u kome čovek nauke ostvaruje svoju aktivnost. Političari ne smeju da zaborave da u eri znanja celokupni napredak zavisi od intelektualnih sposobnosti, a protagonisti naučne delatnosti su bez sumnje naučnici...

Ulogu univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području Evrobalkana treba posmatrati u kontekstu integracionih procesa u Evropi, jer je i ovo područje deo Evrope, pa je njegova integracija deo evropskih integracija. Međutim, kako se ukazuje, evropske granice su veoma kolebljive i promenljive, već prema tome kako sama Evropa sebe shvata u raznim periodima svoje istorije ili kako su je drugi shvatali. Tako se i danas u nekim strogo akademskim, a ne samo nazovi naučnim krugovima, sve češće ponavlja kako Balkan uopšte ne spada u Evropu. Razume se da takvo shvatanje nije prihvatljivo ni naučno održivo, jer fizički prostor Evrope nije moguće premeriti i omeđiti ne vodeći računa o njenom duhovnom prostoru, to jest nezavisno od idealnih težnji i nastojanja u kojima je sama Evropa videla svoje najviše određenje na čijem je uobličavanju, razvijanju i širenju vekovima predano radila i neštedemice istrajavala, što je dovelo do uspostavljanja evropskog identiteta u koji su ugrađene i naučno-tehnološka i humanistička komponenta. Evrobalkansko područje, kao deo Evrope, integrišući se unutar sebe, razvijajući saradnju privrede i društva, povezujući institucije u tom cilju, pa i univerzitete, ostvaruje na određen način ne geografsku integraciju, već integraciju kulturnih obrazaca u cilju razvijanja kulturne (obrazovne i naučne) saradnje, kao segmenta evrointegracionog procesa. U ostvarivanju ovog procesa značajnu ulogu ima univerzitet sa svojim intelektualnim potencijalom. Naučnici su uvek bili nosioci uzajamnog razumevanja među narodima, veza među zemljama, ambasadori i pioniri koji uspostavljaju spone i onda i tamo gde ih nije bilo moguće uspostaviti preko trgovačkih i diplomatskih odnosa. U razvijanju saradnje u integracionim procesima privrede i društva u području Evrobalkana, univerzitet mora voditi računa o osobenostima ovog područja, o svakoj zemlji koja mu pripada i o njihovim odnosima kroz istoriju, u prošlosti i danas. Ta specifičnost se ispoljava ne samo u geografskoj

povezanosti zemalja koje ga čine (na relaciji Niš–Skoplje–Sofija), već i povezanosti njihovog političkog i kulturnog razvoja u kome su se susretale i sukobljavale razne civilizacije i političke opcije, što je uticalo na njihovu društvenu strukturu (nacionalnu, versku) što je uticalo i utiče na njihove odnose. Najzad, zemlje koje pripadaju ovom regionu pripadaju, ili iskazuju težnju da pripadaju raznim oblicima regionalnih, pre svega evropskih, i svetskim integracijama. Vođenje računa o ovim faktorima treba da omogući saradnju privrede i društva u cilju koncipiranja i ostvarivanja društvenog razvoja, kako u pojedinim zemljama ovog područja tako i u celom području (Evrobalkana) u modernom poimanju društvenog razvoja.

Razvoj se dugo shvatao, pre svega, kao ekonomski razvoj. Decenijama je prevladavala ideja o ekonomskom rastu kao odlučujućem, gotovo jedinom faktoru, koji je vezan za povećanje efikasnosti i usavršavanje tehnologije. Međutim, postepeno pojam razvoja postajao je sve širi i bogatiji sa elementima, pa moderni pojam razvoja sadrži i iskaze o ciljevima koje razvojem treba ostvariti, kom cilju se treba približiti, kao nečem što vredi i što treba ostvariti. U ovakvom pristupu razvoju ističe se da on mora da se shvati kao nešto složenije, višeznačno, nešto što je i ekonomsko, društveno, naučno, kulturno. On treba da ima globalan karakter i da obuhvati brojne pojave društvenog života, da odgovara moralnim i kulturnim ciljevima, ukorenjenim u istorijskom nasleđu svakog naroda. Uz to prvenstveni cilj razvoja mora da bude duhovno i moralno usavršavanje čoveka, kao i poboljšanje materijalnih uslova življenja. Znači, razvoj kao višedimenzionalni poduhvat treba da bude usredsređen na ljudsko biće kao nosioca i korisnika razvoja, i to treba da bude vodilja u određivanju ciljeva, pri čemu su moralni obziri osnovni činilac. U ovom smislu treba shvatiti i ukazivanje (u dokumentima OUN-a) na sledeće elemente razvoja: mir (temelj razvoja), ekonomija (pokretač napretka), okruženja (osnova trajnosti), društvena pravda (stub društva) i demokratija (model funkcionisanja države). Međutim, ovo ukazivanje, navođenje elemenata modernog poimanja razvoja, ne treba shvatiti kao zaključen, već kao otvoren spisak, koji može, i treba da bude dopunjen novim elementima saglasno specifičnostima pojedinih zemalja (i regiona) o kojima se mora voditi računa kad se koncipiraju modeli njihovog razvoja, jer ne postoji uniformni put razvoja koji treba da bude nametnut svim

zemljama i regionima. U ovom smislu i saradnja privrede i društva na Evrobalkanu, u cilju njegovog razvoja, i razvoja pojedinih zemalja, treba da se profiliše saglasno njihovim specifičnostima i potrebama. Ali, pritom treba imati u vidu da postoji međuzavisnost i da postoji potreba viđenja u budućnost međuzavisnog i solidarnog razvoja svih zemalja sveta.

U procesima saradnje i integracije privrede i društva na području Evrobalkana, univerzitet ima značajnu ulogu. On treba da doprinese koncipiranju i ostvarivanju modernog razvoja kako unutar pojedinih zemalja, tako i u njihovoj saradnji, polazeći od bliskosti i sličnosti niza osobenosti načina života u njima i u ovom području. Uz to on treba da afirmiše shvatanje, da kako je ekonomski razvoj neophodna komponenta (imperativ) razvoja, razvoj ne treba shvatiti samo kao pristup većoj količini drugostepenih po potrebama potrošnih dobara, već kao razvoj koji omogućava razvoj ljudskih prava i obezbeđuje ljudsku slobodu i dostojanstvo. Rečju, razvoj treba da doprinosi blagostanju stanovništva. A da bi doprineo blagostanju stanovništva, u uslovima globalizacije, potrebno je da univerzitet kao stecište kritičke svesti društva ukazuje i na negativne posledice situacije kad tržište i potraga za konkurentnošću postanu osnovni regulatori ljudske delatnosti pa se ljudska ličnost svodi na "resurs" u procesu proizvodnje i potrošača u procesu korišćenja, a novo trojstvo – tržište-konkurentnost-novac pojavljuje na svetskoj sceni s namerom da se uzdigne u vrhovnu vlast koja će vladati poslovima planete, namećući svoja pravila državama i svoje ujednačavajuće norme narodima uprkos kulturnim vrednostima i identitetu. U stvari, univerzitet treba da doprinese nastojanju čovečanstva da suviše ekonomsku logiku, koja je u poslednjoj deceniji XX veka vladala svetskim razvojem, zasnuje na više pravde, više pravičnosti i ljudske solidarnosti. U stvari, univerzitet, saglasno svojoj misiji u društvu, treba da doprinese humanistički osmišljenoj saradnji i integraciji privrede i društva i na području Evrobalkana, tako da ona ne doprinosi samo poboljšanju materijalnih uslova života pojedinaca već i njihovom duhovnom i moralnom napretku. Pri tom on mora raditi i na afirmaciji shvatanja da u globalizovanom i sve više međuzavisnom "svetskom društvu" ovakav razvoj treba da predstavlja temelj za građenje ne samo planetarne već i regionalne solidarnosti, pa i solidarnog razvoja na području Evrobalkana. Jer, solidarni razvoj daje mogućnost za prevazilaženje kratkotrajnih

interesa i okretanje trajnim zajedničkim interesima. Naime, solidarnost je ključna reč razvoja. I kao što zajednički napredak čovečanstva ide preko solidarnog razvoja, tako i napredak područja Evrobalkana treba da bude omogućen solidarnim razvojem, ostvarivanjem raznih oblika saradnje i integracije privrede i društva. Međutim, da bi se ta saradnja ostvarivala, nije dovoljno samo njeno suštinsko i naučno humanističko osmišljavanje od univerziteta; potrebno je i da vlade država u ovom području ne vode samo brigu o trenutnim ekonomskim i političkim interesima, već da obrate pažnju na potrebe ovog područja kao dela planete i budućnosti čovečanstva. U koncipiranju i ostvarivanju takve politike, državnim i političkim faktorima može pomoći nauka, a to će reći i univerzitet. Jer, problemi razvoja su sve složeniji, prevazilaze granice pojedinih država, i oni koji odlučuju o razvoju moraju uzeti u obzir čitav niz činjenica na koje ukazuje razvoj nauka, posebno društvenih. Zato društvene nauke mogu i treba da odigraju značajnu ulogu u stalnom procenjivanju umesnosti i delotvornosti akcija razvoja. Iskustvo je pokazalo da je, bez sumnje, mnogo grešaka moglo da se izbegne u prošlosti da su oni koji odlučuju, u času kad su izgrađivali nacionalne ili internacionalne strategije, uzeli u obzir podatke od društvenih nauka.

CILJEVI I ZADACI REFORME VISOKOG OBRAZOVANJA U PROCESIMA TRANZICIJE NA BALKANU*

U uvodu bih želeo da kažem nekoliko stvari. Ovde su se čule dve rečenice koje bi mogle da se uzmu za moto ovog skupa ili moto rasprave o problemima o kojima danas ovde raspravljamo. Prva je misao kolege Žunića o kulturnoj misiji univerziteta, a druga profesora Danila Markovića da univerzitet treba da služi društvu u celini. Mislim da su to dve vrlo važne odrednice za razgovor o reformi univerziteta uopšte i koncipiranju budućnosti univerziteta, posebno na prostoru Balkana. Naime, kada govorimo o reformi univerziteta, moramo imati u vidu da to nije neki spontani proces koji se odvija pod naletima i surovošću tržišnih zakonitosti, naprotiv ja mislim da je to jedan proces koji podrazumeva upravljanje, dakle jednu svesnu akciju u pravcu razvoja obrazovanja kadrova, nauke, kulture i svega onoga što jedan moderan univerzitet treba da nosi. Dakle, ne možemo očekivati da se proces reforme odvija spontano i nezavisno od društvenih zbivanja i akcija. Potrebna je akcija države, odnosno društva u širem smislu, mislim pri tom na državu i njene institucije koje imaju zadatke i odgovornost za razvoj celokupnog društva, i imam u vidu aktivnost samog univerziteta na promeni samoga sebe, dakle subjektivne snage koje stoje na univerzitetu, znanje i kadrovi koje stoji na univerzitetu. Naravno, reforma univerziteta je deo društvene reforme i ta reforma podrazumeva prvo utvrđivanje određene strategije, a iz te strategije izvlačenje određenih ciljeva. Naravno, i strategije i ciljevi su nešto što služi kao osnova za dalju aktivnost i podrazumeva analizu i definisanje uslova u kojima se reforma izvodi, ocenu stepena ekonomskog i socijalnog razvoja društva, ocenu problema razvoja visokog školstva u celini. Zatim, moramo imati u vidu ono što se dešava u svetu kada je u pitanju razvoj nauke, obrazovanja, kadrova, tehnike, tehnologije i ono što

⁴ Dekan Pravnog fakulteta u Nišu.

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

je sastavni deo procesa koji danas označavamo kao proces globalizacije.

Reforma visokog obrazovanja na prostoru Balkana, posebno onom njegovom delu koji je obuhvaćen tranzicijom, čini vrlo važan deo društvenih reformi. Razvoj privrede, političkih, državnih, kulturnih i drugih oblasti društvenog života u velikoj meri zavisi od procesa koji se odvijaju u visokom obrazovanju. Kadrovi koji se obrazuju na univerzitetima i drugim visokoškolskim institucijama čine subjektivnu snagu društva u tranziciji od koje zavisi sam tok društvenih promena. Upravo te promene podrazumevaju inovacije u raznim oblastima društvenog života, a nosioci i stvaraoci tih inovacija su kadrovi koji se obrazuju u sistemu visokog obrazovanja. Zato broj, struktura, kvalitet tih kadrova; sistem njihovog obrazovanja i sistem njihovog radnog i društvenog angažovanja jesu važni činioци reformskih procesa u zemljama u tranziciji, posebno na prostoru Balkana.

Postojeći društveni ambijent, institucionalna struktura i prisutni problemi u visokom obrazovanju, nisu dobra osnova za razvoj građanskog društva, političkog pluralizma, tržišne ekonomije i realizaciju političkog opredeljenja ovih zemalja da se priključe Evropskoj uniji. Ostvarivanje strateških društvenih ciljeva u tim oblastima uslovljeno je realizacijom ciljeva i zadataka u reformi visokog obrazovanja. Taj proces je u toku u svim zemljama u tranziciji na Balkanu. U njemu su angažovane državne institucije, univerziteti i drugi društveni subjekti. On je podstaknut usvajanjem Bolonjske deklaracije (1999), Praškog kominikea (2001) i Berlinskog kominikea (2003), važnih dokumenata koji se odnose na razvoj visokog obrazovanja u Evropi, odnosno razvoj evropskog obrazovnog prostora. Prihvatanje sadržaja ovih dokumenata od strane vlada posmatranih zemalja, čini deo njihove pretpostavljene strategije u reformi visokog obrazovanja. Bez obzira na to, postoje neki ciljevi koje je neophodno ostvarivati kao uslov društvenih promena i razvoja društva u njegovoj fazi.

Aktuelni ciljevi reforme visokog obrazovanja imaju uporište u potrebama društvenog razvoja, sadržaju pomenutih dokumenata koji se odnose na izgradnju jedinstvenog obrazovnog prostora u Evropi i strateškim opredeljenjima procesa tranzicije u ovim državama.

U osnovi svakog društva (državne zajednice) mora biti napredak i razvoj. Da bi se to ostvarivalo, neophodno je da se

znanju i kadrovima posveti posebna pažnja. Oni su u savremenim uslovima nezamenljivi činioci razvoja u svim oblastima. Razvoj sistema visokoškolskog obrazovanja je u funkciji tog razvoja i promena koje on podrazumeva. Bez kvalitetnih i razvijenih univerziteta i drugih visokoškolskih institucija ne može se očekivati brži razvoj balkanskih zemalja koje su u procesu tranzicije. Materijalna ulaganja i društveni naponi u njihov razvoj višestruko se vraćaju kroz doprinos visokog školstva društvenom razvoju. Investicije u univerzitete i kadrove su danas najprofitabilniji oblik društvenih ulaganja.

Znanje i ljudske veštine nemaju lokalne granice i kriterijume, ono je u srži razvoja savremene civilizacije. Uloga visokog obrazovanja, posebno univerziteta, jeste da bude aktivni učesnik u procesu transfera znanja iz inostranstva i prema inostranstvu. Za to je neophodna njegova otvorenost prema svetu i uvažavanje svetskih kriterijuma u obrazovanju i nauci. Takva misija i takvi uslovi razvoja visokog obrazovanja u balkanskim zemljama u tranziciji su od posebnog značaja. Utoliko pre, što su to relativno male i ekonomski nerazvijene zemlje. Iz tih razloga postoji njihova velika zavisnost od razvijenog dela sveta u tehnološkom razvoju i novim znanjima. Organizacija i funkcionisanje visokog obrazovanja u tim zemljama mora da uvažava te činjenice i da se zasniva na principu otvorenosti prema svetu sa dvosmernim uticajima.

Savremeni univerziteti i visoko obrazovanje ne mogu svoj razvoj i funkcije ostvarivati mimo društvenog okruženja i ekonomskog razvoja. Oni moraju biti u funkciji njihovog razvoja, utoliko pre to važi za balkanske zemlje u tranziciji koje ne mogu napraviti veći iskorak u društvenom i ekonomskom razvoju bez novih tehnologija i novih znanja. Po prirodi stvari, kreatori i nosioci toga su institucije visokog obrazovanja i kadrova koje oni obrazuju. Zato planiranje i politika razvoja tih institucija i obrazovanja kadrova mora da bude u funkciji društvenog i ekonomskog razvoja konkretne zemlje. Jedino na taj način visoko obrazovanje se može potvrditi kao razvojna poluga zemalja u tranziciji, odnosno, da taj proces dobije na kvalitetnu i neophodnu brzinu.

Jedna od najvećih slabosti visokog obrazovanja u zemljama u tranziciji, uključujući i one na prostoru Balkana, koja je nasleđena iz prošlosti, jeste niska efikasnost celog sistema toga

obrazovanja. To se naročito ogleda u neefikasnosti studija (suviše dugom njihovom trajanju) i nedovoljnom i neefikasnom doprinosu univerziteta i viših škola društvenom razvoju. Razlozi za takvo stanje nalaze se u upisnoj politici studenata, načinu finansiranja visokog školstva, statusu nastavnika i saradnika u tim institucijama i sl. Reformom visokog obrazovanja postojeće stanje je potrebno brže menjati. Procesi obrazovanja i naučnih istraživanja na visokoškolskim institucijama treba da se zasnivaju na odgovornosti svih učesnika u njima za rezultate koje ostvaruju. Naravno da ti rezultati moraju imati ekonomsku, naučnu, obrazovnu i društvenu dimenziju. Povećanje efikasnosti je put i način da se u uslovima velike limitiranosti činilaca razvoja visokog školstva u posmatranim zemljama ostvare bolji rezultati, posebno u tehnološkom razvoju i razvoju znanja.

Visokoškolske institucije predstavljaju deo društva u kojima je skoncentrisan najveći deo intelektualne elite društva. Zahvaljujući tome one i ostvaruju visok uticaj na društvo i odnose u njemu. Stanje društvenih odnosa u njima, njihovo mesto u društvu i njihov uticaj na društvena kretanja, u velikoj meri su izraz razvoja društvenih odnosa. Na kvakitet tih odnosa ukazuje način regrutovanja te elite, dostupnost univerzitetskog obrazovanja svim slojevima društva i poštovanje društvenih normi i demokratskih standarda u visokom obrazovanju. Deo tih standarda odnosi se na razvoj savremenog shvatanja autonomije univerziteta, posebno u naučnim istraživanjima i obrazovnim programima.

Balkanske zemlje u tranziciji na putu su ostvarivanja demokratskih odnosa u društvu. Deo procesa koji se na tom putu ostvaruje odnosi se na visoko školstvo, njegove institucije i njegov položaj u društvu. Izgradnja novih odnosa u društvu podrazumeva promenu strukture tih institucija, sistema upravljanja u njima, pristup njihovim uslugama i dr. Proces tih promena u ovim zemljama ne ide bez problema i otpora. Oni postoje u samim visokoškolskim institucijama kao ostatak nasleđenog stanja, pa i društvenih privilegija, ali i u nemoći društva da efikasno menja stanje u njima.

Sve balkanske zemlje, uključujući i one u tranziciji proklamovale su kao svoj strateški cilj priključenje Evropskoj uniji. To podrazumeva da one moraju raditi na promeni i prilagođavanju svog ekonomskog i političkog sistema standardima koji važe u Evropi. To se podjednako odnosi i na sistem visokog obrazovanja

čiji su standardi definisani tzv. Bolonjskom deklaracijom, čijom realizacijom u praksi treba da se ostvari jedinstvo obrazovnog prostora u Evropi. Nije sporno da i balkanske zemlje moraju prihvatiti te standarde i primeniti ih u svojoj praksi, pre svega, kroz zakone koji regulišu sistem visokog obrazovanja. Ali, postoje realne opasnosti da se kroz zahtev za primenu tih standarda uništi ili degradira ceo sistem visokog obrazovanja. Ako se taj sistem prepusti samo tržištu i svede na uvećanje profita kao u svakoj drugoj ekonomskoj aktivnosti, onda ćemo dobiti jedan degradiran sistem. On će se karakterisati po tome što neće biti sačuvane vrednosti dosadašnjeg sistema obrazovanja na ovim prostorima, koje su evidentne; pristup univerzitetskom obrazovanju imaće samo imućni slojevi društva; društveni status i društveni ugled ljudi sa visokim obrazovanjem biće bitno smanjen i sl. A to su upravo neke tendencije koje mogu da dovedu do degradacije i samouništenja sistema visokog obrazovanja, onoga što se desilo sa privredom ovih zemalja.

Razvoj balkanskih društava u tranziciji bitno menja položaj i ulogu čoveka pojedinca u društvu u odnosu na položaj koji je on imao u prethodnim socijalističkim sistemima. U vezi s tim se menja uloga i sadržaj obrazovanja čoveka u obrazovanju uopšte, posebno visokoškolskom. Primarni je zadatak da se mladi ljudi u procesu visokoškolskog obrazovanja stručno osposobe za poslove profesije za koju su se opredelili. Ali tu su i dva pitanja od posebne važnosti: formiranje mladog čoveka kao ličnosti i člana društva i njegovo osposobljavanje da stalno dograđuje svoje znanje u društvenom i profesionalnom smislu. Jedno i drugo moraju biti ugrađeni u sistem visokog obrazovanja. Nastavni i obrazovni sadržaji ne bi se smeli svesti samo na usko stručno obrazovanje. Morali bi biti ispunjeni i onim znanjima koja se odnose na organizaciju i funkcionisanje društva, položaj čoveka u društvu, ekonomiju, pravo, politiku i sl. Na drugoj strani, znanje koje se stiče u procesu univerzitetskog obrazovanja neophodno je stalno dograđivati i širiti tokom celog radnog i životnog veka čoveka. Zato struktura i sadržaj obrazovnih programa i metoda obrazovanja treba da bude u funkciji izgradnje čoveka koji misli: istražuje, preispituje i dograđuje svoje stručno znanje i opšte obrazovanje.

Izdvojivši ovih sedam ciljeva (ili, bolje reći, sedam grupa ciljeva), razvoja visokog školstva u sadašnjoj fazi tranzicionih promena u balkanskim zemljama koje te promene sprovode, želeo

sam da ukažem na pravce kojima reforma visokog obrazovanja treba da ide. Kao deo složenog procesa društvenih reformi, reforma visokog obrazovanja na prostoru Balkana mora da uvažava globalna kretanja u svetu – posebno u razvoju tehnologije, znanja i društvenih odnosa, ali i da bude u funkciji svekolikog razvoja balkanskih država pojedinačno. To nije ni malo jednostavan i lak proces. On traži mnogo znanja da bi se osmislio, visok nivo društvenog konsensusa o pravcima kojima treba da ide i metodama kojima treba da se realizuje, ali i strpljenja u pogledu očekivanih rezultata. Svega toga nema dovoljno u posmatranim zemljama, što predstavlja širi društveni problem

**ULOGA NAUKE, UNIVERZITETA I
INTEKTUALACA DANAS U KREIRANJU
ALTERNATIVNIH PROJEKATA RAZVOJA I
EVROINTEGRACIJE BALKANA***

Uvod

Kao uvodnu napomenu istakao bih da je za intelektualnu zajednicu neprihvatljiv stav da imamo gotova rešenja za zajednicu koja deluje u uslovima najsloženijih procesa i izazova savremenosti. Da ne bismo zaboravili na svoju kritičku odgovornost, podsetio bih da postoje ozbiljna pitanja, ozbiljne teorijske kontroverze oko globalnih ciljeva tranzicije, kao što postoji ozbiljna kritika da se naši univerzitetski pogoni sporo reformišu i da se vrši samo reformacija jedne njihove uloge – nastavno-obrazovne, njena funkcionalizacija prema zahtevima evropske podele rada, dok se zapostavljaju druge veoma značajne funkcije koje moderni univerzitet ima. Ako je cilj tranzicije, a ja bih voleo da je tako, da se postsocijalistička društva kreću ka modernom i postmodernom društvu, onda je ključni pogon nauka, univerzitet. Ako pogoni univerziteta tu ne prednjače i ne ostvare odgovorno svoju ulogu, ako taj kapitalni resurs nije u razvojnoj funkciji, onda je teško očekivati od elita, ma kako reformisanih, da vode društvo ka konceptu modernog evropskog društva. Ako polazimo od toga da je univerzitet zapadna institucija modernog društva sa dubokim helenskim korenima, onda je osnovno pitanje koje se sada postavlja: kako obnoviti univerzitet, kako mu vratiti dostojanstvo, da on doista deluje u onom duhu kako je Karl Jaspers svojevremeno govorio o funkcijama univerziteta koje je izveo iz duha samog univerziteta, čije su osnovne odrednice istinitoljubivost i sloboda. Dakle, upravo je insistirao na kritičkoj, kulturološkoj, duhovnoj, razvojnoj, civilizacijskoj funkciji univerziteta. U uslovima neoliberalnog razvoja, kada se reforme pragmatično izvode iz aktuelne podele rada i pod dominantnim

⁵ Filozofski fakultet u Nišu.

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

uticajem korporacija, kao nekada pod uticajem države i partije u uslovima komandne ekonomije i politokratskog sistema, moramo se danas zapitati za suštinsku racionalnost tih projekata koji se nude, koji čak vrše pritisak na univerzitet. Zato nema za nas gotovih rešenja. Intelektualci na univerzitetu mora da protumače vidljivi i nevidljivi smisao reformi i funkcionalizacije sadašnjeg sistema pod uticajem aktuelne evropske podele rada. Kritički uvid u stanje naših univerziteta upravo govori o njihovoj integrisanosti, sada samo na jedan nov način, u nastajući poredak koji je dosta hibridan, daleko od poretka jednog modernog evropskog društva. Zbog toga univerzitet mora da, kroz temeljnu analizu svih ovih funkcija nastavno-obrazovne, naučnoistraživačke i kulturološke, kreira nove projekte, da prednjači u oslobađanju novih okova i iluzija. Podvlačim, zato nema za nas gotovih rešenja.

Uloga nauke u razvoju modernog društva

Moderno građansko društvo izraz je delovanja socijalnog i kulturnog pokreta moderne, koja je nastala sa renesansom i reformacijom, a vrhuni sa prosvetiteljstvom. Osnovne odrednice modernosti su nauka, progres i emancipacija.

Pokret moderne izraz je narastanja novih proizvodnih snaga industrijskog načina proizvodnje i potrebe njihovog oslobađanja za brži rast, razvoj i progres. Na tom fonu, sa industrijskom revolucijom, nastankom i razvojem kapitalizma, oslobođen je prostor za rast i razvoj proizvodnih snaga kapitalizma, za njihovu integraciju, internacionalizaciju i globalizaciju. Stvoren je sistem novih institucija – od načina proizvodnje do kulture (slobodno tržište, pravno društvo, pluralistička demokratija, autonomija civilnog društva, javnost, političke partije, klasični i novi društveni pokreti kao akteri).

U uslovima savremenosti prisustvujemo radikalnom obrtu od klasičnog industrijalizma ka postindustrijskoj civilizaciji. Ključ ovog obrta leži u tekovinama treće i četvrte naučno-tehnološke revolucije, čiju osnovu čini nova uloga nauke kao proizvodne snage društva i ključnog razvojnog resursa. O toj novoj nastajućoj civilizaciji mnogi autori pišu kao o postindustrijskom, programiranom, informatičkom, postmodernom društvu, a *P. Draker* kao o nastajućem postkapitalističkom društvu znanja.

Tabela 1

Tehnološke revolucije i evolucijske promene

1750.	TEHNOLOŠKE REVOLUCIJE		2050.
para	elektrika	elektronika	fotonika
pogonski stroj	mehanizacija	kompjutor	umjetna inteligencija
stroj alatjika	tekuća vrpca	mikroprocsor	biotehnologija
parobrod	telefon	televizor	umjetne sirovine
željeznica	radio	robot	mobitel
automat	automobil	raketa	fuzija atoma
konzerva	avion	telematika	biološki čip
telegraf	hladnjak	satelit	nova energija
fotografija	dalekovod	genetički inženjering	supervodljivost
privatno	VLASNIŠTVO		zajedničko
privatno poslodavac	kolektivno rukovodilac	udruženo poduzetnik	zajedničko stvaralac
prisila	disciplina	interes	sloboda
gospodarstvo	hijerarhija	umrežnost	totalitet
dobra	usluge	informacije	znanje
zarada	sigurnost	ekspanzija	futurizam
podružtvljene	podržavljenje	samoupravlj.	samodjelatnost
vertikalna	ORGANIZACIJA		mrežna
pokornost	prilagodavanje	uzajamnost	kreativnost
otuđenost	povezanost	privlačnost	univerzalnost
klasno	kastinsko	obiteljsko	individualno
isključenost	predstavništvo	participacija	jednakost
egoizam	sračunatost	susretljivost	altruizam
siromaštvo	blagostanje	zadovoljstvo	bogatstvo
oskudica	uniformnost	raznolikost	originalnost
lokalno	nacionalno	međunarodno	globalno
<i>radnik</i>	<i>stručnjak</i>	<i>informatičar</i>	<i>znanstvenik</i>
1750.	EVOLUCIJSKE PROMJENE		2050.

Izvor: Dragičević A. i D. Dragičević: *Doba kiberkomunizma – Visoke tehnologije i društvene promjene*, Golden Marketing, Zagreb, 2003, str. 172.

Poznati američki sociolog i futurolog *Džon Nizbet* u svojim studijama *Megatrendovi* i *Megatrendovi 2000*, opisao je megatrendove, kao opšte istorijske tendencije koje oblikuju strukturu i dinamiku savremenog društva u drugoj polovini XX i na početku XXI veka.

Tabela 2

Deset ključnih razvojnih megatrendova
druge polovine i s kraja XX veka

10 megatrendova koji opisuju osnovne karakteristike civilizacijskog razvoja u drugoj polovini XX stoleća	10 megatrendova na kraju XX veka
1. od industrijskog ka informatičkom društvu 2. od klasične ka visokoj tehnologiji 3. od nacionalnih ka svetskoj (globalnoj) privredi 4. od kratkoročnih ka dugoročnim ciljevima 5. od centralizacije ka decentralizaciji 6. od institucija ka samopomoći 7. od predstavničke ka participativnoj demokratiji 8. od hijerarhijske ka mrežnoj (network) organizaciji 9. od Severa ka Jugu 10. od ili-ili ka višekratnim opcijama	1. ekonomski prosperitet je planetarni fenomen 2. umetnost zamenjuje sport kao najvažniji sadržaj slobodnog vremena 3. razvija se tržišni socijalizam 4. globalizacija stila života, uz jačanje kulturnog nacionalizma 5. privatizacija države 6. blagostanja 7. region Pacifika postaje ekonomski centar sveta 8. porast uloge žena u biznisu i politici 9. nastupa "vek biologije" koji zamenjuje "vek fizike" 10. uspon novih vrednosti kao što su etičnost, odgovornost, inicijativnost i kreativnost 11. trijumf individualnosti i personalnosti

Izvor: Naisbitt, J., "Megatrends: Ten New Directions Trnsforming Our Lives", New York, 1982; Naisbitt, J., Aburdene, P., "Megatrends 2000" New York, 1990, (Prema knjizi S. Pokrajca "Tranzicija i tehnologija", Beograd, 2000, str. 158).

Ovi megatrendovi bitno utiču ne samo na strukturu i dinamiku društva, već i na položaj i ulogu čoveka u njemu i naš pogled na svet. Oni sažimaju prostor i vreme, radikalno menjaju značaj razvojnih resursa. U prvi plan ističu ulogu nauke, znanja, informacija. *Revolucionarni trolist novih proizvodnih snaga* čine mikroelektronika, genetika i informatika (A. Šaf). Sve se više govori o nastanku *umreženog društva*, paradigmi informacionog razvoja (M. Kastels), *društvu znanja*, o promeni privredne strukture i razvojnih strategija ka novim tehnologijama i rastu tercijalnog sektora, dominantnom udelu intelektualnog rada u strukturi rada, pa o fenomenu *kraja društva rada* (Džefri Rifkin), *zastarelosti čoveka* (G. Anderson), i *posthumanom društvu* (F. Fukujama).

Tabela 3

Broj kompjutera (personalnih računara) na sto stanovnika u 1996.

Zemlja	Broj	Zemlja	Broj
SAD	48	Austrija	20
Švajcarska	43	Belgija	19
Norveška	38	Francuska	18
Danska	35	Španija	11
Švedska	34	Italija	11
Holandija	29	Irska	10
V. Britanija	25	Portugalija	8
Nemačka	24	Grčka	5
Finska	24		

Izvor: AFP, Politika, od 08.09.1996.

Iz knjige prof. dr Milorada Božića, *Ekonomska politika*, GIP Bonafides, Niš, 2002. str. 361.

Procesi internacionalizacije proizvodnih snaga i podele rada i globalizacije bitno su uticali i na promenu položaja i uloge *savremenih univerziteta*. Za razliku od klasičnog univerziteta, koji je bio u funkciji nacionalnog tržišta i nacionalne države i kulture, savremeni univerzitet postaje otvoren, fleksibilan i dinamičan, kako po svojoj modernoj programskoj orijentaciji tako i socijalnoj i unutrašnjoj organizaciji. On je i sam deo umreženog globalnog svetskog društva. Zahvaćen procesima – internacionalizacije i globalizacije, informatizacije, inovacije, modernizacije i funkcionalizacije.

Tabela 5

Izdavanja za nauku u nekim zemljama u % od GNP

Zemlja	%	Zemlja	%
Švedska	3,85	Holandija	2,12
Finska	2,92	Danska	1,91
Japan	2,90	V. Britanija	1,87
SAD	2,80	Srbija	0,26
Nemačka	2,32	EU (sredina)	1,80
Francuska	2,20	OECD (sredina)	2,21

Iz knjige prof. dr Milorada Božića, *Ekonomska politika*, GIP Bonafides, Niš, 2002. str. 368.

Savremena faza u razvoju kapitalizma u znaku je *globalizacije*. Ovaj proces radikalno intenzifikuje društvene odnose među akterima na svetskom planu (E. Gidens), dovodi do stvaranja globalnog svetskog tržišta i brojnih oblika tehnološke, ekonomske, političke i kulturne povezanosti i međuzavisnosti. Ključni akteri ovog procesa su multinacionalne, transnacionalne i globalitarne korporacije. Zbog toga mnogi istraživači pišu o sadašnjoj fazi svetskog kapitalizma kao o *globalnom kapitalizmu*.

Tabela 4
Najveće svetske ekonomije i transnacionalne korporacije u svetu

Zemlja/TNK	GNP/prodaja (u milrd.\$)
SAD	7.923
Japan	4.090
Nemačka	2.123
Francuska	1.466
Vel. Britanija	1.264
Italija	1.166
Kina	929
Brazil	758
Kanada	615
Španija	553
Republika Koreja	370
Rusija	338
Austrija	217
General Motors	161
Daimler – Chrysler	155
Poljska	151
Ford	144
Finska	124
Grčka	123
Mitsubishi	107
Exxon	101
General Electric	100
IBM	82
Volkswagen	76
Siemens	66
Philip Morris	58
Češka Republika	52
Nestle	49
Mađarska	46
Unilever	45

Izvor: Slobodan Pokrajac, *Tranzicija i tehnologija*, Grafolik, Beograd, 2000, str. 66. Prema: www.fortune.com

Savremeni univerzitet uživa veći stepen autonomije u svojim osnovnim funkcijama u odnosu na klasični (koji je često bio produžena ruka države). Visoko je povezan sa razvojnim potrebama korporacija, potrebama tržišta i moderne podele rada. U njemu postoji veća funkcionalizacija sistema obrazovanja i pokretljivost u nacionalnim i internacionalnim razmerama. Podsećamo da jedan od ciljeva tzv. *Bolonjske deklaracije* (na koju se najčešće pozivaju naši aktuelni reformatori) izražava upravo tu potrebu. Potrebu za saobražavanjem univerzitetskih obrazovnih profila modernoj evropskoj podeli rada i za većom prohodnošću sistema studiranja, povećanom efikasnošću i kvalitetom, kao i mobilnošću studenata u toku edukacije, što između ostalog, treba da omogući kretanje radne snage preko granice, slobodni protok ljudi... Sve je veći zahtev multidisciplinarnih i transdisciplinarnih studija na savremenom Univerzitetu.

Nova uloga nauke i univerziteta u savremenom društvu u funkciji su njegovog razvoja i napretka. Polazeći od ove izmenjene pozicije savremenog univerziteta neophodno je kritički promisliti njegove *osnovne funkcije*: nastavno-obrazovnu, naučno-istraživačku i kulturološku. Na savremenom univerzitetu dominantna pažnja je posvećena nastavnoj i naučnoistraživačkoj ulozi, a potcenjena je kulturološka funkcija. Zatim, prisutna je tendencija ka dominaciji neopozitivizma specijalističkog analitičkog uma, zapostavljanje filozofije i duhovnih nauka. Sve se to odražava na činjenicu da sa savremenog univerziteta izlaze fax-idioti, stručnjaci uskog profila (*specožderi*) koji se nekritički integrišu u postojeći poredak. Jednom reči, savremeni univerzitet stvara "*slatke robote*" (*R. Mils*), specijalizovanu naučno-tehničku inteligenciju, ali ne i intelektualce. Dugoročno posmatrano, posledice takvog obrazovanja, mogu biti katastrofalne po društveni razvoj čovečanstva, ako čovečanstvo ne želi sudbinu antiutopija, kao što su Hakslijev "*novi vrli svet*" ili Orvelova "*životinjska farma*".

Stratege društvenog razvoja savremenog društva iznova treba vraćati izvornom sloganu pokreta moderne (*nauka, progres, emancipacija*), ili poruci sa francuske trobojke (*bratstvo, sloboda, jednakost*) iz građanske revolucije. U tom horizontu jedinstva ovih osnovnih načela i vrednosti pokreta moderne, treba iznova promisliti *pojam integralnog društvenog razvoja* – u funkciji napretka svih – za sve. (*Popularium Progressio* – F. Major). U suprotnom, tekovine naučno-tehnološkog progressa, iako su

tekovine i izraz čitavog čovečanstva, mogu biti monopolisane u funkciji bogate manjine, instrumentalizovane za nove forme eksploatacije, pokoravanja i dominacije u savremenom svetu.

Savremeni Balkan – pred izazovima tranzicije i razvoja

Tranzicija kao globalni i regionalni proces, jedan je od megatrendova u savremenom društvenom razvoju – od klasičnog industrijalizma ka postindustrijskoj civilizaciji; od tradicionalnih oblika i rada života ka industrijskom načinu, od autoritarnih ka modernim demokratskim društvima. Za razliku od laičkih i apologetskih pogleda na ovaj proces, američki sociolog *I. Volerstin* o njemu piše kao o *globalnoj teškoj tranziciji* sa neizvesnim smerom i ishodom, kao putu ka *nepoznatoj obali*. Poljski sociolog društvenih promena *P. Štompka* – ističe dva vitalna procesa u procesu tranzicije – demokratizaciju i razvoj tržišta.

Tabela 6

Domeni postsocijalističke tranzicije

	Izgradnja institucija	Izgradnja kulture
demokratizacija	parlament, političke partije, slobodni izbori, ombudsmani	politička kultura, kultura civilnog društva, građanska kultura
razvoj tržišta	privatna preduzeća, banke, berza	kultura preduzetništva, radna etika i kultura

Izvor: Štompka, citirano prema Krista Loogma, Sofia Joons, From normatively constructed identity to new identities in the contexts of "double" transition processes. The case of Estonia, www2.trainingvillage.gr/download/ero/LooKro1.rtf

O prirodi i dometu tranzicionih procesa u postsocijalističkim društvima postoje kontroverzna gledišta naših i stranih teoretičara. Raspon teorijskih stanovišta kreće se od eforičnog gledišta *F. Fukujame* o liberalnoj revoluciji i pobedi načela i vrednosti kapitalizma u svetu, preko stanovišta *P. Burdijea* da se radi o istorijskoj konzervativnoj restauraciji na kraju XX veka, pa do stava *I. Volerstina* – o globalnoj transformaciji sa neizvesnim ishodom. U našoj literaturi o tom procesu se piše kao o prelasku iz autoritarnog u demokratski poredak (*V. Milić*), ili prelasku iz društva komandne privrede u preduzetničko društvo

tržišne privrede (S. Bolčić), dok ima i autora koji pišu o prelasku u kapitalizam poluperiferije i periferije (tj. o fenomenu periferizacije privrede i društva – M. Pečujlić).

Sociološka analiza tranzicije balkanskih društava zahteva komplementarni teorijsko-metodološki pristup. To, pak, znači da se u fokusu analize moraju naći svi domeni društva (od načina proizvodnje, preko klasno-slojne strukture, politike do kulture), sve dimenzije strukture i dinamike ovih društava. Nažalost, takva celovita istraživanja balkanskih društava u tranziciji još uvek su retkost. Malobrojna su kako empirijska istraživanja tako i seriozne teorijske problematizacije vezane za ovaj fenomen. Uglavnom, za sada, u praksi prevladavaju parcijalna politikološka istraživanja i istraživanja javnog mnjenja koja imaju marketinšku instrumentalnu političku vrednost.

No, i pored toga, petnaestogodišnji bilans tranzicije na Balkanu omogućuje nam da, na osnovu retkih istraživanja i određenih socio-ekonomskih indikatora, dođemo do određenih zaključaka. Savremeni Balkan – koji se nalazi u *zoni tranzicije i izbora* (S. Hantington), nalazi se razapet između retradicionalizacije i modernizacije. Zemlje ovog regiona izuzev Slovenije, presporo izlaze iz tranzicione krize i nikako da dosegnu rast i razvoj iz 1989. godine.

Tabela 7
Dubina recesione krize u postsocijalističkim zemljama
(1989–1999)

Poljska	122	Rusija	51
Mađarska	99	Slovenija	108
Češka	95	Hrvatska	77
Rumunija	73	Makedonija	57
Bugarska	65	Srbija	50

Izvor za druge zemlje: W. G. Kolodko, 2001, 9, za Srbiju SGJ 1999 (odnosi se na 1997. godinu). Prema sudiji S. Bolčića *Postsocijalistička transformacija i društvene nejednakosti u Srbiji u komparativnoj perspektivi* (zbornik "Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2002, str. 36.

Kritička teorija tranzicije razotkriva da su savremena balkanska društva još uvek više okrenuta utvarama prošlosti nego izazovima budućnosti. Bez obzira na dnevno-političku retoriku

njihovih elita, zemlje Balkana su još uvek daleko od utemeljenja koncepta modernog demokratskog razvoja, odnosno konstituisanja modernog društva. Bez obzira na opredeljenost elita za evrointegraciju i razvoj ovih zemalja, treba istaći da su to društva u kojima je posle implozije socijalizma (1989) nastala periferijalizacija privrede i društava, da je u njima neoliberalni koncept društvenog razvoja, oslonjen na "šok terapiju", radikalnu reprivatizaciju i strategiju zavisne modernizacije, proizveo nerazvijena, visoko podeljena, konfliktna, rizična i zavisna društva perifernog kapitalizma. Društva savremenog Balkana više liče na Latinsku Ameriku od pre dvadesetak godina, nego na projektovanu, reformama zahvaćenu, Jugoistočnu Evropu. Za sada, što se tiče Balkana izvestan je samo njegov status evropske poluperiferije i periferije. Čak i trka balkanskih elita ko će pre u EU i druge asocijacije (Partnerstvo za mir i NATO), ovaj status nastajanja zavisnih društava kapitalizma poluperiferije, neće moći bitno da izmeni.

O ulozi nauke i odgovornosti univerziteta u kritičkom vrednovanju postojećih koncepata reformi i strategija razvoja, kao i kreiranju novih alternativnih projekata razvoja i modela evrointegracije Balkana

Za kritičku nauku ništa nije savršeno niti završeno. Njeno načelo je metodička skepsa, stalna upitnost i istraživačka otvorenost pred novim izazovima. U tom smislu, savremena nauka i univerzitet na Balkanu imaju ulogu i odgovornost u kritičkom propitivanju vladajućih koncepcija razvoja i traganju za boljim, alternativnim projektima razvoja i evrointegracije Balkana.

Ako postoji polazna saglasnost da zemlje Balkana treba da odgovore savremenim izazovima modernizacije, razvoja i globalizacije, onda je neophodno oceniti dosadašnje napore privrednih, političkih i kulturnih elita u reformama na ovom prostoru. Istraživanja pokazuju da postoje sporosti u reformama, nesnalaženja vladajućih elita u pojedinim zemljama, što se odražava na nivo rasta i razvoja u ovim zemljama i sporost uključivanja u evrointegracijske tokove. Dominantna strategija u procesu tranzicije je neoliberalna, sa "šok terapijom" i radikalnom reprivatizacijom. O negativnim efektima takvog koncepta napisane su određene studije naših ekonomista i sociologa. Sazreva svest da

je Balkanu potrebna, umesto imitativne zavisne modernizacije koja uvodi privredu i društvo u periferijalizaciju, autonomna strategija modernizacije, reformi i razvoja. Jednom reči, otvaranje Balkana prema procesima globalizacije i evrointegracije ne sme biti mehaničko, niti se koncepti razvoja primenjivani prema zemljama u razvoju mogu uzimati kao uzor i za balkanske zemlje.

Tabela 8

Tip tranzicije, strategije i društva

<i>Tip tranzicije</i>	<i>Model strategije</i>	<i>Tip društva</i>
1. Inverzivna, regresivna, predmoderna	Retradicionalizacija (etnofeudalizam tribal society)	Tradicionalno, predgrađansko, protomoderno
2. Reverzibilna neoliberalna	Zavisna modernizacija (neoliberalizam)	Kapitalističko, periferno, zavisno
3. Reverzibilna neokonzervativna	Deformisana realsocijalistička, autoritarna, modernizacija (neoetatizam)	Poluperiferno politokratsko
4. Progresivna socijaldemokratska (tranzicija sa socijalnom odgovornošću)	Socijaldemokratska modernizacija (socijalno partnerstvo, socijalna država "welfare state")	Moderno, razvijeno, pluralističko, socijaldemokratsko društvo

Izvor: Lj. Mitrović, *Savremeno društvo, Strategije razvoja i akteri*, Institut za političke studije, Beograd, 1996, str. 167.

Savremenom Balkanu je potrebna, umesto imitativne zavisne modernizacije, autonomna strategija socijaldemokratske modernizacije, reformi, razvoja i evrointegracije. Umesto strategije neoliberalne zavisne modernizacije, koja proizvodi zavisno društvo i vodi u periferijalizaciju i protektoraciju čitavog regiona, socijaldemokratska koncepcija društvenog razvoja vodi tranziciji sa socijalnom odgovornošću. Ona, na strategiji partnerstva za razvoj, uspostavlja racionalan balans između svih faktora razvoja i društvenih aktera, kombinujući institucije socijalno usmerene tržišne privrede, sa koncepcijom moderne, pravne i demokratske države, sa konceptom održivog razvoja. Takva strategija otvara put razvoju novih proizvodnih snaga i postepenom konstituisanju modernog evropskog društva na Balkanu.

Ako nova koncepcija društvenog razvoja ima za krajnji cilj demokratsko moderno i postmoderno, postindustrijsko, informatičko društvo, onda naše aktuelno napredovanje ka tom društvu, pod firmom tranzicije i reformi na Balkanu pretpostavlja otvaranje ovog prostora ne samo prema procesima privatizacije i deregulacije, već i prema procesima informatizacije i globalizacije, a pre svega prema novoj upotrebi ljudskog resursa, nauke i znanja, kulturnog i socijalnog kapitala. Ovakva *opšta strategija razvoja* podrazumeva i izgrađivanje posebnih strategija razvoja po pojedinim područjima društvenog delovanja u globalnom društvenom sistemi i to:

1. *strategiju postmodernog naučnog razvoja,*
2. *strategiju razvoja obrazovanja učenjem o budućnosti,*
3. *strategiju permanentnog tehnološkog i biotehnološkog revolucionisanja,*
4. *strategiju univerzalnog telekomunikacijskog umrežavanja i*
5. *strategiju društvenog demokratskog razvoja.*¹

Za izlazak iz aktuelne krize i izgrađivanje celovitog projekta društvenog razvoja i formulisanja alternativnih strategija razvoja, veliku odgovornost imaju nauka i univerzitet. Da bi oni odgovorili toj ulozi, neophodno je da najpre, ovi najznačajniji pogoni savremenog društva, koji neguju njegov kapitalni resurs, pretrpe radikalnu reformu. A to znači da oni moraju primeniti najstrože naučne kriterijume u modernizaciji sopstvenog rada. Jednom reči, *i sam univerzitet i naučnoistraživačke ustanove moraju doživeti radikalnu tranziciju*, transformacijom osnovnih svojih funkcija (nastavno-obrazovne, naučnoistraživačke i kulturološke).

Univerzitet kao najsenzibilniji deo društvene strukture i dinamike, mora da odgovori izazovima globalizacije. On mora biti zahvaćen procesima informatizacije, internacionalizacije, individualizacije. U uslovima paradigme informacionog društvenog razvoja i stvaranja "umreženog društva" (M. Kastels), univerzitet mora prednjačiti i reformisanjem svojih osnovnih funkcija, nastavnih planova i programa, organizacije rada, subkulture, kadrova, predstavljati uzor drugim organizacijama i institucijama u društvu. Postajući elitni deo reformskih snaga, on mora da prednjači kreiranjem novih znanja i koncepata razvoja;

¹ Opširnije o tome videti u studiji "Doba kiberkomunizma – visoke tehnologije i društvene promene" A. Dragičevića i D. Dragičevića, Golden Marketing, Zagreb, 2003, str. 478.

izgrađivanjem novih obrazovnih profila stručnjaka i naučnika potrebnih savremenoj podeli rada u modernom društvu.

Reforma savremenog univerziteta mora radikalno zahvatiti i preobraziti sve njegove funkcije, ključne segmente njegove unutrašnje i društvene organizacije. Pri tom je bitno izmeniti odnos između univerziteta i globalnog društva. Univerzitet mora zadržati autonomiju u odnosu prema centrima političke moći, ali on mora razviti viši stepen unutrašnje integracije, pokazati veći stepen otvorenosti i angažovanosti prema razvojnim potrebama društva i humanizaciji društvenog okruženja.

Savremena reforma univerziteta pretpostavlja jedinstvo nastavne, naučno-istraživačke i kulturološke funkcije u njegovom razvoju. U tom smislu neophodna je veća i stalna povezanost nastave sa rezultatima naučnoistraživačkog rada. Naučne revolucije u savremenom svetu stalno prekravaju naučnu mapu sveta, dovodeći u pitanje brojne paradigme. Otuda neophodnost permanentne reforme nastavnih programa, kako obrazovanje ne bi kasnilo za dometima savremene nauke. Takođe, tekovine naučno-tehničke revolucije omogućuju bitne inovacije u obrazovnoj tehnologiji i modernizaciji rada, što dinamizira život i rad na univerzitetu.

U cilju stvaranja što povoljnije društvene klime za stvaralačko izražavanje sopstvenih snaga, savremeni univerzitet mora čuvati i razvijati svoju autonomiju u globalnom društvenom sistemu. No, u isto vreme, on mora pokazati veći stepen multidisciplinarnog jedinstva u sopstvenoj unutrašnjoj organizaciji, u naučnoistraživačkoj i obrazovnoj praksi. Takođe, on mora biti otvoren prema razvojnim i novim društvenim potrebama, u stalnoj međuuniverzitetskoj komunikaciji sa rezultatima i dometima celokupne svetske naučne zajednice. To je uslov njegovog napetka i angažovanog prisustva u našoj savremenosti.²

Umesto zaključka – nova pitanja?

Na fonu zaoštavanja pitanja odgovornosti nauke i intelektualaca u razvijanju kritičke samosvesti, društvene kritike, u funkciji reforme i razvoja balkanskih društava, buđenju i razvijanju demokratske javnosti i jačanja autonomije civilnog društva, ovde postavljamo nekoliko pitanja:

² Ljubiša Mitrović, *Reforma, nauka, razvoj*, "Stručna knjiga", Beograd, 1991, str. 121-122.

1) Zašto je, u uslovima dominirajućeg vala mondijalističke, neoliberalne mega-ideologije i kulture zavisnosti, utihnuo kritički glas intelektualaca u savremenom društvu? Nisu li intelektualci iznova “prodali dušu đavolu” i integrisali se u vladajući poredak? Kao da se zaboravilo da je njihova uloga ne samo u proizvodnji znanja u funkciji nove produktivističke filozofije, već i u negovanju kritičkog mišljenja i buđenju hrabrosti da se služimo svojim razumom (Kant);

2) Bez obzira na aktuelnu dominaciju neoliberalnog koncepta razvoja, postavlja se pitanje: koji je model društvenog razvoja (nemački, japanski, anglosaksonski) najprihvatljiviji sa stanovišta strategije održivog razvoja, civilizacijskog i emancipatorskog razvoja savremenog čovečanstva;

3) Kritička revalorizacija aktuelnih strategija tranzicije na Balkanu trebalo bi da odgovori i na pitanje da li strategija gradualizma (tranzicija sa socijalnom odgovornošću) ili radikalnog raskida (šok terapija itd.) ima prednost?

4) Kakav je odnos između procesa globalizacije i tranzicije u savremenom svetu (a posebno na Balkanu)?

5) Kakav je odnos između partikulariteta i totaliteta interesa u globalnom svetskom sistemu u savremenosti. Zašto je svetiji interes transnacionalnih kompanija od nacionalnih granica država?

6) Da li se primenom modela zavisnog razvoja, koji se dugo primenjivao prema zemljama u razvoju ili tzv. trećem svetu, Balkan može izvlačiti iz sadašnjeg stanja recesije i nerazvijenosti?

7) Zašto se za zemlje Balkana, po pravilu, od strane eksperata MMF, predlaže anglosaksonski model neoliberalnog razvoja (šok terapija, monetarizam, privatizacija, deregulacija, liberalizacija), umesto evropskog socijaldemokratskog modela (koncept radničkog akcionarstva, socijalno usmerene tržišne privrede i pravne socijalne države);

8) Može li se modelom razvoja iz XIX veka, ili strategijom razvoja (modelom zavisne modernizacije), koja je primenjivana u tzv. trćem svetu obezbediti uspešan razvoj Balkana u XXI veku?

9) Da li mehanička primena Bolonjske deklaracije može imati i negativne efekte na razvoj visokog obrazovanja na Balkanu. Uz sve pozitivne vrednosti koje ona sadrži – ne predstavlja li ona i neku vrstu evropske “šuvarice”, tj. prilagođavanje sistema obrazovanja potrebama aktuelne podele rada i tržišta u EU?

10) Kakav je odnos između procesa globalizacije i nacionalnih identiteta u savremenosti i koja je uloga intelektualaca i univerziteta u negovanju i razvijanju nacionalno-kulturnog identiteta, pored njihove odgovornosti za afirmisanje univerzalnih vrednosti savremene civilizacije?

OSNOVNI PREDUSLOVI REFORME UNIVERZITETA

Sama reč *reforma* u sociološkoj savremenoj literaturi kao da se izbegava. Kao što ističe Herves, uticajni sociolog obrazovanja, taj termin se zamenjuje restrukturacijom ili restruktuiranjem obrazovanja. Zbog čega on kaže da termin reforma gubi svoj smisao? Zato što su dosadašnje reforme skoro svih stepena obrazovanja neuspešne. On pri tom ima u vidu anglosaksonske zemlje, pre svega Ameriku i Englesku, i pozivajući se na istraživanja Sarasona i Šlehtija, on govori zbog čega su te reforme neuspešne i da li je predvidljiv neuspeh reformi ako se uzmu u vidu preduslovi restruktuiranja u obrazovanju. Pre svega, uvek se počinje sa reformama u delovima ili u stepenima obrazovanja, prvo se počne sa osnovnim obrazovanjem, pa posle sa srednjim, čak se i ne dođe nekad do visokog obrazovanja, a ne može se izvršiti reforma čitavog sistema obrazovanja uspešno ako se istovremeno ne vrše reforme ili promene stepena obrazovanja. To su spojeni sudovi, ako hoćete da promenite univerzitet a ne promenite i srednjoškolsko, pre svega, gimnazijsko obrazovanje. Šta se dešavalo sa našim reformama, sa učiteljskim školama i sa gimnazijom? Jedna *Istorija pedagogije* mora to da uzme u obzir. Prvo, učiteljske škole, one kvalitetne, pedesetih i do sredine šezdesetih godina dvadesetog veka, bile su ukinute. Zamenile su ih više pedagoške škole (jedno studiranje sa skripta i daktilografkinje su mogle da se upišu sve). Mari Beladenue i Van Zanten, u svojoj knjizi *La sociologie de l' école* (*Sociologija škole*), kažu da je bila velika greška što su ukinute učiteljske škole i u Francuskoj, nije toga bilo samo kod nas. Ne može se nešto što je vredno ukinuti bez istraživanja. Ta involucija se desila i sa gimnazijom, sedamdesetih godina ukinute su gimnazije da bi se uvele škole za zanimanja. Ja sam još tada 1978. godine pisao u jednom našem časopisu *Pogledi* da nije cilj da se gimnazije svedu na škole za zanimanja, ako je bio cilj reformisati srednje obrazovanje i ove škole za zanimanja, tj. njihov kvalitet podići na nivo gimnazije. Dakle, ne mogu se univerzitet, srednje škole, osnovne gledati odvojeno. Slovenci su

⁶ Filozofski fakultet u Skoplju (Makedonija).

razumno postupili, početkom devedesetih godina pravili su tzv. belu knjigu za sve stepene obrazovanja. U Sloveniji su snimili kakva je situacija u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju, kakve su tendencije u svetu, u Evropi, i treća dimenzija je bila šta treba menjati. To nije učinjeno ni u Makedoniji niti u Srbiji. Tu dolazi do izražaja umnost, moć i lukavstvo političkog rukovodstva u Sloveniji. Ono se nije ponelo sektaški prema svojim kadrovima, nego je integrisalo i znalo šta treba da radi. Čak, ono je bilo toliko sposobno da kaže instrumentima globalizacije MMF-u, Svetskoj banci i Otvorenom društvu da im ne trebaju, da imaju svoje ekonomiste, institute i da znaju šta treba da rade. Štiglic kaže da su svi koji su poslušali MMF, Svetsku banku i primenili šok terapiju pogrešili i zaostali su u razvoju. Zbog čega to? Zato što globalizacija kada se vrši odozgo i sa ovim instrumentima (MMF, Svetska banka i Svetska trgovska organizacija) pravi vas zavisnim, a cilj je što veće njihovo bogatstvo u svetu i proces osiromašenja drugih. I sad dolazimo do druge teze globalnog obrazovanja (global education). I tu vidite protivrečnost. Svi nastavni ili studijski programi idu ka tome da se, naročito kada se uzmu istorija i maternji jezik, kultura, vaspitavaju deca u tom nacionalnom duhu, u nacionalnoj kulturi, a drugo obrazovanje tvrdi da je suprotno, uništiti tu nacionalnost.

Koji su drugi faktori neuspeha reformi pored toga što se ne vodi računa o celovitosti i istovremenosti reformisanja svih stepena obrazovanja? Drugi faktor jeste što se ne čuje glas istraživača, ne mogu se vršiti nikakve promene bez naučnog istraživanja. To je voluntarizam ili politička intervencija.

Treći faktor je što se slabo ili uopšte ne čuje glas učenika, studenata i nastavnika. Problem je što se započinje proces reformisanja sa tri, četiri strategije, a ne dovršava se ni jedna. Potrebno je izvršiti istinsku evaluaciju svih faktora, npr: biblioteke, testirati znanja učenika pre ulaska na univerzitet, jer se pokazuje velika neefikasnost u studiranju (prvu godinu 50 % studenata ne završi na vreme), nema kvalitetnih diploma već se dobija diploma radi diplome... U tom smislu treba biti oprezan, šta preuzeti od evropskog kredit transfer sistema? Šta treba tek malo kasnije da dođe do nas? Naši univerziteti do devedesetih godina nisu mnogo, skoro i da nisu zaostajali na teorijskom planu. Kako kaže Bogdan Maglič, naši univerziteti u Jugoslaviji ne zaostaju na teorijskom planu, ono u čemu zaostaju je neorganizovani naučni rad, rad laboratorija, slabe mogućnosti primene tog znanja u praksi. Sada,

u Makedoniji je čak i teorijsko znanje slabo. U Srbiji ne znam kakva je situacija. Univerzitet ima jednu specifičnost što nema ni jedna druga institucija, univerzitet ne samo da prenosi znanje studentima, on i stvara znanje. Znanje je najveći ljudski kapital. Ko uspe da nauči čoveka da zna i da uči doživotno, on će uspeli u karijeri. Ne može se menjati univerzitet, ako se ne menja društveni kontekst u kome se on nalazi. Omladina do kasno boravi po kafićima, diskotekama i nisu onda sposobni sutradan za kvalitetan rad.

Veoma značajno pitanje je finansiranje naučnog rada i univerziteta. U Makedoniji se za nauku odvaja samo 0,19 ili 0,20% od bruto društvenog dohotka. Romano Prodi, predsednik Evropske komisije, rekao je da mora stvoriti evropski prostor istraživanja i uzeti od evropskog društvenog bruto proizvoda Evropske Unije 3% za naučno istraživanje. To ima Japan sada, SAD, i to je prioritet za Evropsku Uniju. I to ćemo insistirati i za druge evropske zemlje da uradi. Šta još treba imati u vidu da bi reforma uspela? Kod nas postoji još jedna stvar da se profesori na univerzitetu ne cene, ni kod studenata se ne razvija dimenzija kritičnosti. I postoji devalorizacija diplome, diploma se obezvređuje. Javljaju se i privatni univerziteti, koledži, bez ikakve standardizacije, svaki nastavnik određuje sam standarde, polaže se sa esejom od 8 do 10 stranica, bez literature, a esej može u tom kredit-transfer sistemu da nosi samo jedan kredit, a ne čitavu ocenu. Treba vratiti vrednost diplome. Mi smo imali jedan model univerziteta, privatni univerziteti mogu postojati, ali bez standardizacije samo će se upropaštavati generacije. I još jednu činjenicu da pomenem kada se govori o univerzitetu, kaže se univerzitet-preduzeće. Postoji i knjiga o tome. Istraživanja u Engleskoj pokazuju da na tržištu obrazovanja, kao na svakom tržištu postoje gubitnici i dobitnici. Ali izgleda na ovom tržištu obrazovanja svi ćemo biti gubitnici, zato što je konkurencija između škola, fakulteta već velika, fluktuacija nastavnog kadra po kvalitetnim ustanovama i srednjoškolskim je veća, koncentracija studenata kod manje kvalitetnih profesora je veća, a manja kod kvalitetnih. Zato, ono što je naš jugoslovenski univerzitet imao od pedesetih do devedesetih godina ne treba uništavati, treba zadržati, ono što je prevaziđeno ostaviti, a ono što je novo, svetsko i ide napred ka integraciji to treba podržati i razvijati. Jer i Evropska Unija nema jedinstven univerzitetski sistem. Veoma značajna činjenica je i vodstvo u svim obrazovnim

institucijama i na univerzitetu. Postoje dva vida autoriteta: epistemološki i deontološki. Epistemološki autoritet, koji se zasniva na znanju, mora da prethodi deontološkom. Ako toga nema, ne može se uspešno menadžirati, rukovoditi institucijama. I na kraju, pozdravljam regionalnu saradnju trougla Niš–Skoplje–Sofija. Najpre treba integrisati univerzitete ovog regiona, naravno, kasnije i ostalih

NAUČNO-OBRAZOVNE I PRIVREDNE ORGANIZACIJE U USLOVIMA “GLOKALIZACIJE”: PRIMERI USPEŠNOG REGIONALNOG “UMREŽAVANJA”

Govoriću o primerima uspešnog regionalnog “umrežavanja” privrednih organizacije i obrazovnih organizacija, pre svega – univerziteta, u nekim društvima razvijenog Zapada. Ali, pre toga, hteo bih da ukažem na aktuelnost konteksta, koji je pokrenut za ovim okruglim stolom. Ovde su uglavnom ljudi sa univerziteta, pa mogu da naglasim (parafrazirajući misao američkog sociologa Viljema Guda, koja se istina odnosi na porodicu kao predmet njegovog neposrednog proučavanja), da mi sa univerziteta isuviše mnogo znamo o univerzitetu da bi smo mogli da ga sagledamo objektivno i lako. Međutim, za mnoge ljude izvan univerziteta kao da nema nikakvih nepoznanica kako univerzitet treba reformisati. Pristup reformi obrazovanja, i posebno reformi univerziteta u Srbiji, onako kako se on predstavlja u poslednje 2-3 godine u ideološko-političkoj praksi, najčešće se svodi na obrazovni deo, zaboravljajući na potrebu reforme istraživačkog rada i kulturne misije obrazovnih i naučno-obrazovnih organizacija.

Kada se govori o transformaciji univerziteta, treba imati u vidu da je on takva vrsta društvene organizacije u kojoj se obrazuju ljudi za vrhunske veštine i umeća i za vrhunska znanja. Univerzitet, od kada postoji, ima neke harizmatičke osobine, koje jednim delom crpi iz svoje tradicije, a drugim delom iz toga što se pretpostavlja da se ljudi koji su zaposleni na njemu bave najvećim znanjima ili da raspolažu najvećim umećima. Otuda se u aktuelnim uslovima našeg društva od univerziteta očekuje da, kada su druge vrednosti (ideološke, političke, religijske) u društvu poljuljane, pruži bar jasnu svest o tome šta ih i ko ih ugrožava. Reč je o tome da se ljudi “okreću” univerzitetu očekujući od njega da im naučno pomogne u vrednosnim orijentacijama, a ne samo da ih pouči kako da rade. Ako i nauka – kao sadržaj univerzitetske delatnosti – izneveri, onda sve izgleda kao beznadežan slučaj.

⁷ Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Treba takođe imati u vidu ono što sociolozi znaju iz domena sociologije saznanja i iz sociologije nauke da, kada se zdravorazumski govori o primeni nauke (naučnog znanja), tada se najčešće misli samo na onu vrstu naučnog znanja koja ima pragmatičko-utilitarnu svrhu. Pri tome se zaboravlja da naučno saznanje ima više funkcija: praktično-tehničku, društveno-integrativnu, samosvesnu, i imanentno-naučnu. Ako bi se tzv. primena nauke u društvu isključivo vezivala, kao što se to najčešće čuje u aktuelnim raspravama o *Bolonjskoj deklaraciji*, na praktično-tehničku funkciju, onda postoji opasnost da se degradira univerzitet. Ne znači da nam ta strana saznanja nije potrebna, ali to ne možemo očekivati od svakog saznanja (kao što je npr. saznanje filozofije, istorije umetnosti, sociologije itd.), kao što očekujemo od tehno-ekonomskog pragmatizma. Upravo takva jedna zbrka rađa, u postsocijalizmu, čitavu poplavu fakulteta i škola koji “rade na implementaciji znanja”, a ustvari se na njima školuju stručnjaci užih, veoma uskih profila, u okviru kojih ne mogu da se razviju bilo kakva umeća koja bi mogla da uđu u utakmicu na evropskom i svetskom “tržištu znanja” i praktičnog delanja.

Pre dvadeset godina empirijski sam utvrdio da postoje i druga umeća, a ne samo ona koja se očekuju od vrhunske diplome, koja se stiže na univerzitetima, a to su umeća raznih aktera u procesu rada. Mnogi podaci, u (tadašnjem) Saveznom zavodu za patente, ukazivali su da oko 80% tehničkotehnoloških ostvarenja/novina, tj. nečega što je ovde stvoreno i što je praktično moguće primeniti, stvaraju ljudi iz procesa rada, a naučne institucije (akademije nauka, fakulteti, instituti i istraživačko-razvojne jedinice u preduzećima) ostalih 20% novina. To su samo neki pokazatelji koji upozoravaju da iza “harizmatičnosti” univerziteta ne mora da stoje i vrhunski rezultati svih onih koji na njemu rade, bilo u kojoj funkciji naučnog saznanja, a ne samo kada je reč o njegovoj utilitarno-pragmatičnoj orijentaciji.

Iako bi bilo interesantno analizirati doprinos univerziteta svakoj od navedenih funkcija saznanja, u daljoj diskusiji ću se ograničiti na neke poznate primere iz razvijenog sveta, koji ilustruju relativno uspešno povezivanje univerziteta sa organizacijama privrede, koje je ostvareno zahvaljujući jasnoj (naučnoj) svesti o jedinstvu tehno-ekonomskih mogućnosti i sociokulturnog okruženja konkretnih regija. Takvo povezivanje je doprinelo da “lokalne vrednosti”, a posebno lokalna umeća i

veštine, budu prepoznatljivi na svetskom tržištu, pa ono ima osobine “glokalizacije”.

Moja dalja namera je da na tri primera, koja su već sociološki elaborisana, pokažem kako je moguće postići “susret” u regionalnim okvirima između vrhunskih i onih drugih umeća i znanja u okvirima organizovanja preduzeća i rada uopšte. O tome postoji čitav niz istraživanja, a ja ću navesti tri: istraživanja u regijama severne Italije (treće Italije), istraživanja “Silikonske doline” u Kaliforniji i istraživanja japanskog sistema stalnog usavršavanja poznatog kao *kaizen*. Postoji još primera, ali ova su tri iz tri različite zemlje, ali iz dva sociokulturna okvira razvoja kapitalizma u svetu. Pri tome, imam u vidu Maršalovu konstataciju da postoje anglo-saksonski i japansko-rajnski kapitalizam. Anglo-saksonski je individualistički, a japansko-rajnski je kolektivistički. Prvi počiva na individualnoj inicijativi i profitu na tržištu, a drugi na kapitalu banaka i investiranju.

Sredinom 80-tih godina italijanski ekonomista Đakomo Bekatini je reafirmisao jednu ideju koju je ranije Alfred Maršal istakao, a koja je stara skoro čitav vek, a to je ideja o ekonomskoj prednosti aglomeracije malih firmi u okviru jedne geografske regije, koje mogu da koriste lokalni fond znanja i umeća. Tu ideju proučili su pre jedno petnaest-dvadeset godina, Pjore i Sejbl, a ona u nekim segmentima dolazi do Fukujame 90-tih, koji u jednom velikom izvodu citira ta istraživanja Pjorea i Sejbla koji su pokazali na istraživačkom primeru, oslanjajući se na Bekatinijevo uviđanje značaja onoga što će kasnije zvati “socijalni kapital”, na razvoj regija severne Italije.

Pjor i Sejbl su pokazali da je u regijama (pokrajinama) severne Italije na delu “umrežavanje” čitavog niza malih organizacija, koje su ušuškanе u regionalne okvire tako da nastoje da reafirmišu postojeća umeća svih aktera u regiji. U tome su im veliku pomoć pružili univerziteti i škole iz tih sredina. Šta se dešava sa “ušuškanošću” malih firmi u politički i/ili sociokulturni region danas kada te firme stupaju na globalizacijsku scenu – pogotovo, kada se radi o konkurentnosti azijske jeftine radne snage, npr. za proizvodnju obuće, za proizvodnju skija, ili za proizvodnju nečeg drugog što je bilo značajno za te regije – o tome nemamo pouzdanih podataka. Ali, s obzirom na način na koji su se te firme preorijentisale iz masovne na diferenciranu proizvodnju, izgleda da će lakše “isplivati” nego “veliki mastodonti” ili “dinosaurusi”.

Drugi primer je sličan, a odnosi se na “Silikonsku dolinu”, pojam za regiju u Kaliforniji, koja je tipičan primer američkog odgovora na tzv. japanizaciju rada. Blizina i zainteresovanost univerziteta Stanford je dala značajan doprinos razvoju onoga što je u Silikonskoj dolini urađeno. Odgovor na tzv. japanizaciju se sastojao u spajanju više firmi, u preuzimanju firme koja loše stoji na tržištu od strane firme(i) koje dobro posluje(u). Na univerzitetu, koji ih pomaže u tome, profesori se često javljaju i kao preduzetnici. To je put koji omogućava da profesor istovremeno može da prenosi i “knjiška znanja” i utiče na primenu tih znanja u vidu raznih umeća. Što se tiče efikasnosti, neosporno je da su u tome uspeali, ali kada je reč o “humanističkoj strani rada” onda nije tako. Lutje, jedan istraživač Silikonske doline, kaže da je takav uspeh postignut uz jedan “radostan povratak tejlorizmu”, u kome se primećuje mešavina novoliberalizma, tejlorizama i kejnzijanske ekonomije.

Kad se radi o japanskom sistemu *kaizen*, treba imati u vidu da se on razvijao uporedo sa transformacijom japanskih univerziteta. U transformaciji svojih univerziteta Japanci su preuzimali najbolje iz Evrope (sa nemačkih univerziteta – pragmatizam, a sa francuskih – opšta znanja), ali su istovremeno u njih utkali i svoje veštine. U tom pogledu, posebno su značajna ona znanja i veštine koje usvajaju japanski menadžeri. Dok se u Evropi i Americi menadžeri i vlasnici uglavnom dogovaraju šta da rade, u sistemu *kaizen* dogovaraju se vlasnici i radnici, a menadžeri su tu da posreduju. Pri tome, vlasniku se više isplati da zaposli mladog radnika (jer je u Japanu plaćanje spram godina staža, tako da bi vlasnik morao više da plaća starog radnika), ali uz intenzivno, stalno usavršavanje onih koji su se zaposlili; što je dobro za one koji su tek završili fakultet. Ali treba imati u vidu da uključivanje mladih ljudi, njihovih znanja i umeća, u procese rada podrazumeva prethodno njihovo “odabiranje” za školu i na univerzitete, koje se zasniva na vrlo rigoroznim kriterijima.

Navedeni primeri regionalnog “umrežavanja” naučno-obrazovnih i privrednih organizacija u pojedinim delovima tehnno-ekonomski razvijenog sveta mogu da posluže kao aktuelna potreba srpskog društva, i pojedinih njegovih regiona, da se iskoriste svi raspoloživi potencijali koji mogu da ga “izvuku” iz duboke krize i haosa postsocijalističke tranzicije. Put od kulta masovne proizvodnje do tržišnog načina privređivanja zahteva

transformaciju svih oblika organizovanja društva i rada u njemu i povezivanje preduzeća sa organizacijama u kojima se razvijaju najviši oblici znanja. Sasvim je izvesno da ne može biti ostvaren uspešan privredni razvoj bez izgradnje demokratskih institucija i političkog pluralizma, ali u njihovoj pozadini moraju da se razvijaju nove vrednosti koje će podržavati neophodnu transformaciju srpskog društva. Sve to nije moguće bez uključivanja univerziteta, kao naučnoobrazovnih organizacija, u razne sfere društvenog života.

Kako univerziteti u Srbiji uveliko “nose pečat” duboke društvene krize, to su neophodne sadržajne rasprave naučnika o njegovoj vitalnosti i njegovoj mogućnosti da doprinese tehnokonomskoj, sociokulturnoj i, posebno, saznoj obnovi i “umreženosti”, kako u lokalnu tako i u globalnu sredinu. U tom pogledu, mogao bih da ukažem samo na jedan problem sa kojim se susreće i sa kojim će se izgleda još dugo susretati problem “umrežavanja” univerziteta u regionalnu/lokalnu sredinu u srpskom društvu. Reč je o problemu “familijarnog amoralizma” u poslovanju, koji se – kako to konstatuje Fukujama – sastoji u težnji “poslovnog sveta” da maksimalizuje kratkoročne pogodnosti za dobitak svoje porodice, uz njihovo očekivanje da će se i svi ostali tako ponašati na tržištu. Takav način poslovanja, bez obzira na to da li je reč o nekoj maloj firmi ili katedri na fakultetu, sprečava spontanu socijabilnost, koja je upravo doprinela da se razvijaju neke zemlje koje se ovde “na rečima” prihvataju kao uzori (kao što su SAD, Japan i Nemačka). Bez jasne, javne i odlučne podrške stvaralačke manjine u svim oblastima društvenog života, od strane demokratskih institucija, nema izgleda za dogledno približavanje tim uzorima.

NEDOSTATAK NEOPHODNIH PRETPOSTAVKI I ČINILACA STRATEGIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA

Govoriću o nedostatku nekih neophodnih pretpostavki i činilaca strategije društvenog razvoja. Najpre, nekoliko opštih teorijskih napomena, mada će naglasak biti na našim prilikama. Mislim da bismo prvo morali razmotriti odnos rasta, razvoja i napretka. Uočljivo je da se te kategorije vrlo često poistovećuju, što dovodi do niza pogrešnih zaključaka, ne samo na planu teorije, već i na nekom širem društvenom planu. Nema nikakve sumnje da bez ekonomskog i tehnološkog rasta nema ni društvenog razvoja. Ali je rast kvantitativna, a razvoj kvalitativna strana društvenih kretanja. Društveni razvoj može ići i unapred i unazad, te sam po sebi nije progres. Ono što je za nas važno jeste da se konkretno istorijski situira ovaj razgovor o rastu i razvoju. Svakako postoji problem svojevrsne ideologije i religije rasta, ali za koja društva? Za sirotinjska društva su drugi prioriteti. Tu je privredni rast jedan od bitnih uslova izvlačenja iz siromaštva i bede. Drugo pitanje je, koje je već pomenuto, ko su dobitnici, a ko su gubitnici, kada je reč i o rastu i o razvoju. Za bogata društva, osim pitanja koja su povezana sa problemima privrednog rasta, nezaobilazna su i pitanja socijalne filozofije same svrha rasta, dokle je on moguć, s obzirom na ograničene resurse. No, mi bismo ta pitanja morali prevesti do konkretnih istorijskih prilika i imati osećaj za tu već tradicionalnu kritiku potrošačkog društva i potrošačkog mentaliteta. Sasvim je jedna stvar govoriti o potrošačkom društvu i potrošačkom mentalitetu u razvijenim, bogatim društvima, a sasvim druga u društvima kakvo je naše i njemu srodna društva. Gotovo je cinično kritikovati potrošačka društva kada se radi o preživljavanju, o povećanju socijalne kategorije gladnih. Dakle, kritika potrošačke kulture u uslovima sirotinjskog društva, gde se većina stanovništva suočava s problemom pukog preživljavanja, nezaposlenosti, gde je većina na ivici egzistencije – ne samo da je teorijski promašena nego je i duboko nemoralna i cinična. Kritika se zbiva na vankontekstualnom nivou. Jednodimenzionalni čovek, u Markuzeovom smislu ne stoji kao figura, paradigma, kada je reč o

⁸ Institut društvenih nauka u Beogradu.

našem društvu i društvima kao što su naša. Tu je jednodimenzionalni čovek, čovek svekolike oskudice i gladi.

Drugo, teorijski se treba ograđivati od jedne redukcionističke koncepcije i rasta i razvoja, koja ide pre svega na taj suženi, ekonomistički plan. Postoje neke determinante vrlo važne, ne materijalne determinante razvoja, u teorijskoj literaturi to se sve više postavlja kao problem, gde se razvoj i rast uklapaju u problematiku višeg kvaliteta života.

Ja sam mišljenja da se civilizacijski napredak, pored ostalog, mora meriti socijalnom sintezom, u kojoj su veoma važne kulturne funkcije ekonomije i ekonomske funkcije kulture, gde ekonomija postaje bitan sastojak kulture višeg kvaliteta života, a kultura deluje kao unutrašnji sastojak humanizovane ekonomije u kojoj se nadilazi sukob između efikasnosti i solidarnosti. Naravno, to je idealni plan razgovora ove vrste. Ali, ipak nešto od toga već se ostvarilo u socijaldemokratskom tipu organizacije društva, gde je došlo do svojevrsnog susreta najprogresivnijih tekovina liberalizma i tog modernog demokratskog socijalizma. Ta paradigma je takođe danas u krizi, ali nije istorijski prebrisana. Ja sam uveren, ako se uopšte može govoriti o prognozi progresivnih svetskih kretanja, da to iskustvo mora biti na neki način i rehabilitovano, jer neoliberalni model već pokazuje ozbiljne znake unutrašnje krize. Ali, opet kako sve to konkretizovati na primeru uslova koji vladaju kod nas. I šta to sve uopšte znači u društvu kao što je naše, u kojem su razoreni i ekonomija i kultura, i moralni poredak, društvu čije stanje bitno determinišu siromaštvo, sukobi koje je sve teže regulisati i realna mogućnost ponovnog raspada zajedničke države i povratka u razne vidove prošlosti? Kakva je strategija razvoja uopšte moguća u takvim prilikama?

S obzirom na sve okolnosti u kojima se nalazimo, unutrašnje i spoljašnje, realna strategija razvoja može biti strategija podnošljivog i održivog društva, a ne strategija nekog dobrog društva. Dobrog društva u filozofskom smislu, koje ostaje kao ideal na horizontu. Ali, pritisak strahovito teških okolnosti u kojima se nalazimo kao društvo, država, privreda i kultura, mislim da traži strategiju visprenog pragmatizma, kombinaciju sredstava preživljavanja i izvlačenja iz jedne nove, duboke i dugotrajne tranzicione krize. Pomenuto je iskustvo u Sloveniji. Jedno je vidljivo. Državna zajednica Srbija i Crna Gora nema, niti u postojećim uslovima može imati, efikasnu i primenljivu strategiju

društvenog razvoja. Ona nije moguća bez većinskog socijalnog konsenzusa o ciljevima i sredstvima društvenih promena. Ja ne verujem ni u jednu strategiju koja ne uvažava ne samo većinsko raspoloženje, već i većinske životne situacije. Ona mora doživeti neuspeh. Naravno, to ne znači da u jednoj ozbiljnoj strategiji treba povlađivati uvek glasu naroda. Po mom mišljenju jedna neoliberalna strategija koja zapostavlja socijalni milje samo je obrnuti boljševizam, nasilje odozgo. Ne znači da u neoliberalizmu nema ničeg vrednog, to ne kažem, ali govorim o metodu. Drugo, ona nije moguća u jednoj političko-patološkoj situaciji. Istraživanje Vladimira Goatija pokazuje da je Srbija na prvom mestu u svetu po broju partija, u Srbiji danas ima gotovo 300 partija, a tu postoji i psihologija strančarstva koja je već tradicionalna kod nas, i onda gro političkih energija se svodi na puku borbu za vlast. Ako se sva ta energija tako troši, a razvojno-socijalna pitanja ostaju po strani, onda moramo imati situaciju kakva jeste. Pitanje je imamo li mi kompetentne vladajuće i nevladajuće elite? Koji smisao kompetentnosti, kompetentnost u politici nije samo u stručnosti, ona je šira. Ali bez elementa stručnosti, neophodnih znanja, šta činiti, koja sredstva upotrebiti? Očigledno, onda to su one amaterske elite, koje su često kvazi-elite koje ne mogu da odgovore kriterijumima vlastite uloge, vlastitog poziva. Treća stvar, kako je moguće zasnovati delotvornu strategiju razvoja kada imamo kvazi-državnu zajednicu, za koju uopšte ne znamo u šta će se pretvoriti, šta će biti za dve-tri godine, hoće li ona preživeti, ili će ponovo doći do raspada. Već sada se plaćaju ogromni cehovi tog improvizorijuma. U takvim uslovima valja čuti reči Martina Volfa koji kaže: neuspešne države, neuređene države, slabe države i korumpirane države izbegavaju se kao crne rupe u globalnom ekonomskom sistemu. On nije na nas mislio, ali to je slika našeg stanja. Tu leži odgovor, ili najveći deo odgovora, zašto nema ni izbliza dovoljno priliva stranog kapitala u domaću privredu, koji bi pokrenuo njen oporavak, povećao zaposlenost i smanjio bedu, zajedno s drugim činiocima društvenih promena na bolje, i zašto Srbija i Crna Gora za dugo ne mogu izbeći položaj zemalja koje su na periferiji pozitivnih strana, učinaka, globalizacije, a sve ih više pogađaju one potčinjavajuće?

Sada nešto o blokirajućim učincima kulture nasilja u našem celokupnom društvenom životu. Postoje, svakako, i kultura dijaloga i tolerancije, ali je prva dominantna. Živimo u vremenu i

na prostoru nasilja, u tzv. kulturi nasilja, ili nasilja koje uzima obličje kulture. Vreme Srbije je odavno vreme koje, uz oscilacije, nosi žig otvorenog ili prikrivenog nasilja, nasilja osione i ujedno neefikasne, pa i parazitarne države, nasilja velikog i malog samovlašća, nasilja divlje paralelne vlasti koja i danas kod nas postoji, nasilja primitivnog i surovog kapitalizma, bede i siromaštva, podzemlja i korupcije. Moć tog višestrukog unutrašnjeg nasilja, koje je još više ojačano posledicama skorašnjeg spoljašnjeg nasilja koje nije u nekim oblicima prestalo, spadaju među glavne prepreke demokratskog i celokupnog društvenog razvoja. Koliko je stravičnog nasilja bilo sa svih strana u poslednjim balkanskim ratovima, koji, verujem da nisu završeni, onda ovo o čemu sam govorio dobija još jednu dimenziju. Crna vertikalna vladaroubistava, lideroubistava i političkih ubistava uopšte, provlači se do današnjih dana. Srbija je jedina zemlja u Evropi, u kojoj su za dve godine ubijeni bivši predsednik jedne države i premijer onda aktuelne države. To nisu slučajne stvari i to nije nešto marginalno. Veoma su tanke ekonomske, političke, institucionalno-pravne i druge pretpostavke demokratije. Tu su naravno i vrlo velike slabosti njenih aktera, pre svega političkih partija. S druge strane kontinuitet autaritarne svesti, u oba njena oblika, u smislu podaničke svesti, i u smislu manipulacije, pretvaranja drugih u puke političke objekte.

Oni koji rade na univerzitetu moraju se susresti i sa nekim opakim znacima vremena ovog sadašnjeg vremena, ne samo prošlog. Kao sociolozi moramo otkriti duboku vezu između socijalnih prilika i učestalih pojava rasizma, antisemitizma, nacionalnog i verskog šovinizma. Za sada, prema svim našim istraživanjima, te pojave su marginalne. Ali hoće li to biti za nekoliko godina, ako se nastavi ovakvo društveno stanje, ako se socijalna beda bude širila i produbljivala. Setimo se Adorna, prisetimo se Polanijevih analiza najtešnje povezanosti kraha liberalizma, liberalnog modela prošloga veka u Nemačkoj i pojave fašizma. Ne smemo se oglušiti o tu mogućnost da se iz jednog duboko traumatizovanog i pocepanog društva, jave i te mogućnosti. Nije to nužnost, ali jeste mogućnost jačanja i ovakvih tendencija koje nisu samo prošlost.

Da privedem svoje izlaganje kraju. Naše je društvo ne samo sirotinjsko, kada je reč o materijalnom položaju većine stanovništva i njegovim životnim izgledima, nego je ono i duboko

traumatizovano i kriminalizovano društvo, pocepano gotovo po svim linijama. U njemu još postoje izvori, ne samo etnifikacije politike, nego nečega što je opasnije, varvarizacije političkog ponašanja koja se uvlači u svakodnevnicu društvenog života. Skoro je izašla knjiga Antonija Negrija i Majkla Harta u kojoj se govori o povratku varvarstva. Niče je govorio o tome da će samo i posle jedne teške krize socijalizma doći do pojave novih varvara. I zaista posle kraha modela real-socijalizma kod nas i šire, došlo je do varvarizacije, što pokazuju vrlo krvavi etnički sukobi. Ali ovo "samo" Ničeovo je pogrešno, jer varvarizacija u novim oblicima se javlja i u drugim prilikama. Mi smo osetili novi varvarizam 1999. godine, kada smo bombardovani u ime ljudskih prava i to od liberalnih država. Degeneracija liberalnih vrednosti takođe, u spoljnoj politici može voditi novoj varvarizaciji, mada spoljna politika nikada nije bez oslonaca u unutrašnjoj strukturi društva. Interesantno je da se u knjizi Negrija i Harta brani teza o nekoj novoj kulturnoj funkciji novog varvarstva. Ja u to duboko sumnjam s obzirom na naše iskustvo. Kami je napisao da nije dosta kritikovati svoje vreme, treba pokušati dati mu neki oblik i budućnost. Kakav oblik i kakvu budućnost možemo dati svome vremenu, na ovim prostorima, da se ono odmakne od kulture nasilja? Suviše je teško to pitanje da bi se na njega u jednom potezu moglo odgovoriti. Pomenuću samo neke pretpostavke. Najpre, mislim da se rekonstrukcija društva mora temeljiti na bazičnom društvenom sporazumu, zatim na osloncu na ljudski kapital, na raspoloživim resursima znanja i stručnosti i pored odliva u inostranstvo. Zatim na institucionalizaciji kulture dijaloga i tolerancije, pri čemu univerzitet ima ključnu ulogu. Potom, na vladavini ne bilo kakvog prava, nego onog koje počiva na relativnoj pravednosti i, na kraju, na evropeizaciji, ali bez iluzija, kada je reč o željenom uključenju u Evropsku uniju, o mestu koje ćemo imati u njoj, mi i nama srodne zemlje. Sve su to, po mom mišljenju, mere, na dugom štapu, koje bi mogle doprineti izlasku iz krize, iz te duboke, strukturalne krize u kojoj se nalazimo

PERSPEKTIVE UNIVERZITETA U POLUPERIFERIJSKIM DRUŠTVIMA BALKANA

Počeu od jednog šireg uvida u ono što je globalna stvarnost i to su neke manje-više poznate stvari, ali stvari za koje mislim da ih valja uvek ponavljati zato što ih jednostavno u praksi nema, naročito kada je reč o razmišljanju i praksi elita (one se zaboravljaju), a onda bih prešao na ono što je poenta čitave priče, a to je stanje univerziteta. Sledeći deo odnosio bi se na perspektive poluperiferijskog društva, kao što je naše i kao što su društva u okruženju. Poslednja rečenica bi se ticala perspektive. Ja zapravo više govorim o regionima iz ovog šireg uvida o značaju država. Sada stvari sve više moramo posmatrati regionalno i kroz regione.

Što se tiče uvida u globalnu stvarnost, izdvojio bih tri bitna elementa: živimo u svetu stalnih promena, promene su postale stalne, to je nešto sa čime se moramo suočiti. Postoje autori koji su smatrali da je socijalizam statično društvo, pa u periodu postsocijalističke transformacije, gde smo pomalo naviknuti da živimo u jednom vremenu koje je statično, moramo se navići da se stvari svakodnevno menjaju. Druga bitna karakteristika je umreženost. Živimo u umreženom društvu, poenta je međuzavisnost koja je danas u svetu prisutna i naravno, živimo u informatičkom dobu, dobu polarizacije, polarizacije na dva paralelna sveta koji međusobno postoje. Pominjali smo dobitnike i gubitnike u ovim procesima, ali meni se čini da je ta polarizacija danas, pre svega važna zato što ističe ulogu znanja i o tome bih sada nešto govorio, jer se sve polarizuje na proizvode robe i usluge visoke vrednosti. Te robe i usluge visoke vrednosti su vezane zapravo za znanje, i ostatak sveta, onaj koji je okalizovan ne oslanja se na znanje, već na druge resurse koji su ranije, u prošlosti, bili važni, kao što je zemlja, kao što je kapital. Najvažniji je svakako ljudski resurs, znanje. To je nešto što se zaboravlja, nešto što se zna, a ponekad se svesno zapostavlja i to je nešto na šta intelektualna zajednica mora upozoravati često javnost kojoj se obraća. U tom kontekstu, kakvu situaciju danas imamo sa znanjem i sa univerzitetom u Srbiji?

⁹ Filozofski fakultet u Beogradu.

Mislim da je reč o regionalnom problemu, i to svih onih regiona koje bih nazvao poluperiferijskim. Imamo situaciju da je moć države u upravljanju tim tokovima sve manja. Kolega iz Makedonije pomenuo je 0,19%. Izgleda da je to neminovnost. Zato što se političari ponašaju reaktivno. Potrebno je da se zadovolje druge neke dnevno-političke stvari. Potrebno je neke druge socijalne probleme rešavati i onda se u tom reaktivnom ponašanju zaboravljaju ti razvojni elementi. Na državu se sve manje i manje možemo oslanjati. Ja mislim da bi država morala mnogo više da ulaže u znanje. Ali to je naprosto činjenica, zatečeno stanje, ono s čime se moramo suočiti. Druga bitna odrednica postojećeg stanja u ovom periodu postsocijalističke transformacije jeste stvaranje jednog novog prividnog sistema, prividnog ambijenta, gde ključnu ulogu ima privatni kapital. Posmatrajmo kakav je to privatni kapital koji se rađa ovde i o kome je, zapravo, reč. Reč je o preduzetnicima i to nije ništa novo i dešavalo se i u razvijenim zemljama, ali taj preduzetnički duh koji je mnogo hvaljen ima svoja bitna ograničenja koja se negativno odražavaju na nauku. Tipičan preduzetnik, u ovim našim uslovima ne oslanja se na znanje, već se oslanja na svoju intuiciju, na potrebu da sve drži pod kontrolom i to ima uspeha ako je, kako se kaže, dobar domaćin. Ima to svoje opravdanje do izvesnog nivoa. Taj nivo je relativno nizak. Ali mi se nalazimo još uvek u situaciji da se ono što su domaći resursi, pre svega preduzetnički, odnose na taj tip stvaranja sistema koji imaju vrlo ograničenu moć razvitka i oni u jednom trenutku postaju ograničenja. To je ono što je očigledno, a današnji preduzetnici imaju malo interesa da ulažu u znanja, imaju malo interesa da ulažu u neke druge oblasti koje su vezane za znanja, počev od marketinga, a da ne govorim o nekim bazičnim istraživanjima. Dakle, to je, takođe, jedan kanal koji je zatvoren, a iz koga bi se eventualno, mogla crpsti sredstva da bi univerzitet i znanje mogli da napreduju. Još jedan element – moramo biti samokritični kada je reč o univerzitetu, opet jedna inercija koja postoji na univerzitetu sprečava nedostatak inicijative, sprečava da se jedan preduzetnički duh na univerzitetu pojavi, da univerziteti pokušaju sami da nađu sredstva a da ne očekuju samo od države, od privrede. Pre svega mislim na državni univerzitet. Univerziteti sami, fakulteti moraju pronaći sredstva, da bi doveli te elementarne uslove, infrastrukturu na onaj nivo da bi studenti, kada već plaćaju nešto, znali gde dolaze. Inače će privatni fakulteti, o kojima je ovde bilo reči i sa

kojima se uglavnom slažem, pojedini naše univerzitete. Dakle, ta tri izvora finansiranja su blokirana upravo iz ovih razloga koje sam pomenuo (država, privatna inicijativa na nivou na kome je i inercija koja postoji na samom univerzitetu).

I sada, šta su perspektive regiona koji su poluperiferijski? Perspektive nisu svetle ukoliko se zaista jedna strategija privrednog razvoja ne promeni. Regioni treba da se suoče sa tom činjenicom da živimo u vremenu neoliberalnog koncepta globalnog privrednog razvoja (ne znači da ćemo živeti doveka), kao i da je potrebna u regionima, u društvima koja ih čine, jedna visoka koncentracija visokoobrazovane radne snage ili će nas transnacionalne korporacije i ostali oblici privrede koji proizvode robe i usluge visoke vrednosti zaobilaziti. Alternativa tome je nekakav pokušaj da se obnovi industrijska proizvodnja u globalnim okvirima. I treća, ka čemu, čini mi se, lagano, poluperiferijske zemlje klize, to je jedna periferijska pozicija, u kojoj je na delu klasična eksploatacija resursa, ono malo što ih ima. Imamo, dakle, polarizaciju već na tom regionalnom nivou, gde se odvaja uzak krug nekoliko porodica koje imaju monopol nad eksploatacijom takvih resursa, dok društvo tone u apatiju i sve veću udaljenost od onoga što su glavni svetski tokovi.

U tom smislu, meni se čini, da je jedina perspektiva, u situaciji kada siromaštvo i nezaposlenost obeležavaju današnji trenutak, ona koja će staviti u prvi plan znanje, visoku koncentraciju visokoobrazovanih ljudi, koji tek tada mogu privući ono što su globalni finansijski, ekonomski tokovi, velike korporacije koje proizvode robu i usluge visoke vrednosti. Samo je to nešto što pruža perspektivu da se društva iz poluperiferijskog stanja počnu kretati nekom uzlaznom linijom. Alternativa tome je, opet kažem, u tom globalnom kontekstu polarizacije, dalja propast i dalji problemi koji se danas javljaju. I šta nam je zapravo činiti? Bojim se da ne možemo mnogo. Ono što možemo učiniti to je da upozoravamo društvo, da stvaramo javno mnjenje koje će postati svesno toga da su ulaganja u obrazovanje, u nauku, i dugoročna, ali i srednjoročna i kratkoročna, nešto što predstavlja perspektivu za zemlju, a da su ostale koncepcije pre svega u interesu trenutno moćnih koji će, ukoliko se nastavi ovakava politika i dalje ostati moćni i stvarati jednu klimu još veće društvene polarizovanosti. U tom kontekstu, ovaj skup koji je regionalno zamišljen ima poseban značaj, jer upravo su regioni, ovakve vrste, ti koji mogu privući

kapital. U suštini, jednostavno ne može jedna zemlja više da privuče kapital. Ako posmatramo ekonomsku mapu sveta, kako izgledaju pojedine zemlje, Srbija pojedinačno, Bugarska ili Makedonija, na toj mapi ne postoje. Postoje samo regioni koji imaju nekakav svoj značaj

UNIVERZITET PRED IZAZOVIMA DEMOKRATIZACIJE BALKANA*

Balkanska društva imaju razvijenu univerzitetsku mrežu sa oko pedeset univerziteta u čijim sastavima deluje preko sto fakulteta i jedinica društvenih nauka. U socijalističkim društvenim sistemima univerziteti su doživeli ubrzani razvoj jer je postojala velika potreba za visokoškolskim kadrovima u svim oblastima života. Mada su istorijski predstavljali uporišta civilnog društva u socijalističkim političkim sistemima, oni su bili važan deo političkih društava, čvrsto povezani sa državno-partijskim aparatima. Bili su značajni centri proizvodjenja socijalističke ideologije i političke socijalizacije akademskih građana, naročito preko nastavnih predmeta iz društvenih nauka i marksizma kao fundamentalne društvene nauke i nastavnog predmeta. I takvi univerziteti nisu prekidali vezu sa civilnim društvima i njihovim asocijacijama. A težnja za autonomijom univerziteta neprestano je postojala i u nekim društvima u priličnoj meri ostvarivana. U Jugoslaviji je samoupravni sistem omogućavao veći stepen autonomije univerzitetima nego u drugim balkanskim državama.

U procesu napuštanja socijalističke organizacije društvenih uređenja i otpočinjanja demokratizacije balkanskih društava njihovi univerziteti su odigrali veliku ulogu. U tom procesu i sami su morali da se menjaju i demokratizuju. Balkanske države su započele reforme univerziteta prema modelima Bolonjske i Lisabonske deklaracije prihvaćenih od organa Evropske unije. Univerziteti su imali drukčiji pristup sopstvenim reformama od državnih organa koji su radili na njihovom reformisanju pa je dolazilo do sukoba oko strategije, strukture, sadržaja, načina, aktera i brzine reformisanja univerziteta. Državni univerziteti dobili su konkurente u privatnim univerzitetima ali zbog nedovoljnog kvaliteta nastave, niskih kriterijuma ocenjivanja i komercijalizacije u univerzitetskoj javnosti nemaju dobar ugled.

¹⁰ Filozofski fakultet u Nišu.

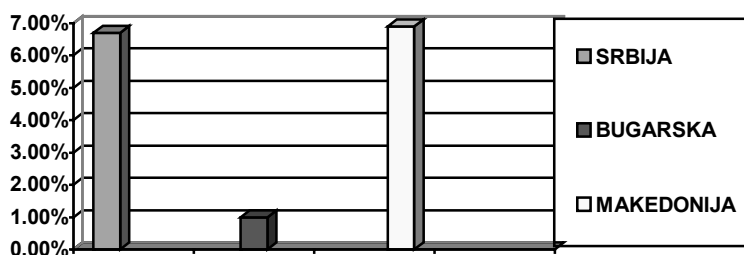
* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

U cilju sagledavanja položaja i uloge univerziteta u balkanskim društvima danas neophodno je videti u kakvom se odnosu oni nalaze prema političkom društvu s jedne i civilnog društva s druge strane. Ako je građanin, kao subjekt društvenog sistema, najznačajniji akter civilnog pa i političkog društva, valjalo bi videti kako on doživljava univerzitet. Pre svega, da li ima poverenje u obrazovnu, naučnu i kulturnu misiju koju univerziteti ostvaruju u balkanskim društvima. Na osnovu rezultata empirijskog istraživanja u okviru projekta "Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu", koje je realizovao Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu 2003. godine na području južne Srbije, severne Makedonije i zapadne Bugarske, na uzorku od 1.800 ispitanika, moglo je da se sazna koliko ovi ispitanici veruju univerzitetima. Na pitanje u anketi: "Kojim ustanovama najviše verujete?" trebalo je odabrati dva od 14 ponuđenih odgovora. Veliki broj anketiranih 451 (26,3%) izjasnio se da ne veruje ni jednoj instituciji, a 142 (8,3%) nema stav o tome. Preko jedne trećine anketiranih je time izrazilo negativan stav prema 11 važnih društvenih institucija a nešto manje od dve trećine imalo je pozitivan stav o njima. U prvom izboru 85 (5%) anketiranih izjasnilo se da najviše veruje univerzitetu, a u drugom 101 (6,7%). Prema broju onih koji najviše veruju univerzitetu oni su se našli na petom mestu i u prvom i u drugom opredeljenju. Više od tri puta, 18% ispitanika veruje predsedniku države, zatim slede vojska sa 12,5%, crkva sa 9,4%, parlament sa 5, 1%.

Natprosečno poverenje u univerzitet iskazali su ispitanici iz Makedonije 6,9% i Srbije 6,7% a ispod proseka iz Bugarske 1%. Ovako velika razlika u legitimnost univerziteta u Bugarskoj može da se dovede u vezu sa velikim brojem privatnih univerziteta koji su niskim akademskim standardima i komercijalizacijom svojih aktivnosti stekli lošu reputaciju u javnosti.

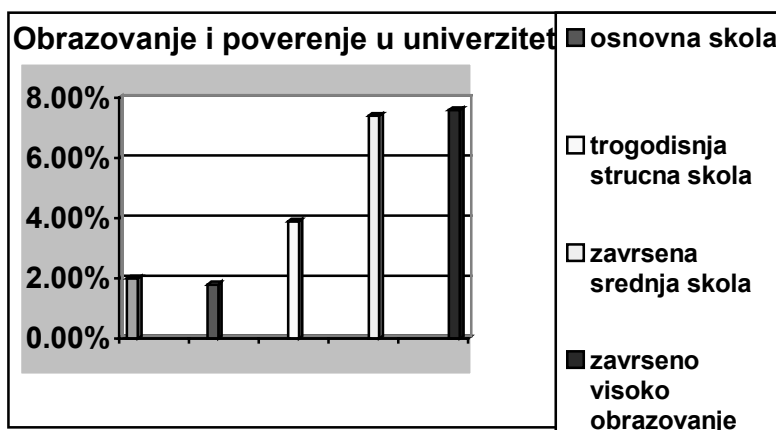
Kao drugu instituciju kojoj najviše veruju univerzitet je izabrao 101 ispitanik (6,6%) u sve tri države. U Srbiji se izjasnilo za univerzitet kao drugu instituciju od poverenja 8,4%, u Makedoniji 6,9% i u Bugarskoj 4,4% anketiranih.

NAJVIŠE VERUJU UNIVERZITETU

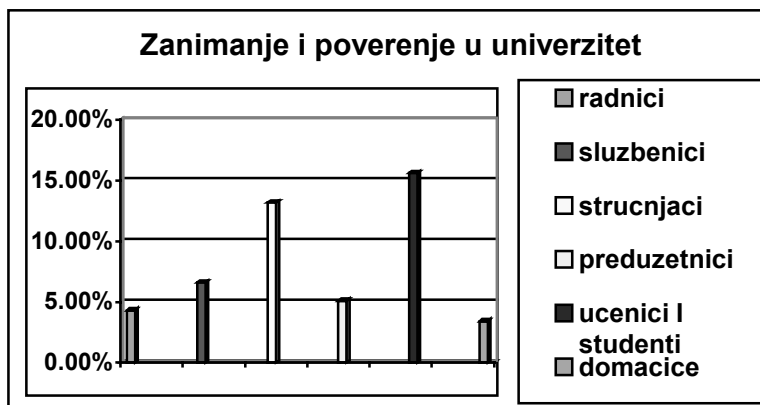

Najviše su iskazala poverenja u univerzitet lica sa većim stepenom obrazovanja. Tako je 7,6% lica sa višom školom, fakultetom ili akademijom izjavilo da najviše veruje univerzitetima i 7,4% sa završenom srednjom školom. Znatno manje veruju univerzitetima lica sa završenom trogodišnjom stručnom školom 3,9%, nezavršenom osnovnom školom 2% i završenom osnovnom školom 1,8%.

U grupi onih 85 koji najviše veruju univerzitetu je 54,1% ispitanika sa završenom srednjom školom i 25,9% lica sa završenim fakultetom, akademijom ili višom školom, što čini četiri petine ispitanika.

Najmlađi, po zanimanju učenici i studenti, imaju najveće poverenje u univerzitet 20 (15,6%). Za njima su stručnjaci 13,2%, službenici 6,6%, privatni preduzetnici 5,1%, radnici 4,3%, domaćice 3,4%, penzioneri 2,4%. U grupi onih koji su izabrali univerzitet kao ustanovu od najvećeg poverenja jednu četvrtinu (24,4%) čine učenici i studenti, manje od petine (18,3%) radnici a onda podjednako službenici i stručnjaci (14,6%).

Od ispitanika je traženo da navedu ustanove i aktere koji podstiču ili koče saradnju među balkanskim narodima. Od 10 ponuđenih ustanova i aktera koji podstiču ili koče saradnju među balkanskim narodima za univerzitete i naučne ustanove kao podstrekače na saradnju izjasnilo se 1 496 anketiranih (85,8%). Kao kočničare saradnje univerzitete je videlo 248 (14,2%). Univerziteti i naučne ustanove su se našli na trećem mestu u rangui po broju anketiranih koji su ih prepoznali kao podstrekače na saradnju balkanskih naroda, posle sportista za koje se izjasnilo 89,1% i umetnika za koje se izjasnilo 87,4%. Posle univerziteta i naučnih ustanova naučnike kao podstrekače na saradnju među balkanskim narodima videlo je 83,8% anketiranih. Natprosečan broj anketiranih iz Srbije 90,6% smatrao je da su univerziteti i naučne ustanove podstrekači na saradnju, iz Makedonije 86,1%, a ispod proseka broj anketiranih iz Bugraske 80,8%.

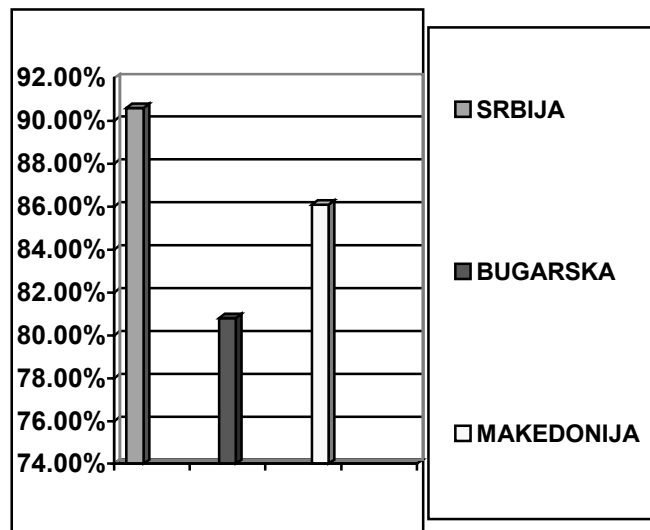
Univerzitete i naučne ustanove kao kočničare saradnje među balkanskim narodima videlo je 248 (14,2%) anketiranih.

Među njima najviše je bilo iz Bugarske 114 (19,2%) i Makedonije 80 (13,9%), a najmanje iz Srbije 54 (9,4%).

Veliki broj anketiranih, preko četiri petine u svim obrazovnim kategorijama, bez obzira na stepen obrazovanja, smatrao je da uniuverziteti i naučne ustanove podstiču saradnju među balkanskim narodima. Takvo mišljenje ima 83,3% lica bez škole, 83,8% lica sa nezavršenom osnovom školom, 85,2% sa završenom osnovnom školom, 83,3% sa završenom trogodišnjom stručnom školom, 86,6% sa završenom srednjom školom i 87,8% sa završenim višom školom, fakultetom ili akademijom.

Ispitanici svih zanimanja u velikom procentu bili su mišljenja da univerzitet i naučne ustanove doprinose saradnji među balkanskim narodima u rasponu od 72% među anketiranim poljoprivrednicima do 93,8% među učenicima i studentima. Imeđu njih se nalaze anketirani iz drugih zanimanja koji su se tako izjasnili i to 86,2% radnika, 88,1% službenika, 80,6% stučnjaka, 79,2% privatnih preduzetnika, 87,3% nezaposlenih radnika, 92,5% domaćice i 83,5% penzionera.

UNIVERZITET KAO PODSTREKAC SARADNJE

Imajući u vidu ove rezultate može se konstatovati da univerziteti u evrobalkanskom regionu tri susedne države ne uživaju dobar ugled, iako znatno bolji od šest drugih institucija. Nizak nivo legitimnosti univerziteta u poređenju sa političkim institucijama ukazuje na potrebu preispitivanja njihove uloge u balkanskim društvima. Podatak da samo 7,6% ispitanika, od ukupnog broja lica sa višim i visokim obrazovanjem, koja su neposredno doživela univerzitet, ima najveće poverenje u univerzitet kao instituciju kazuje da nisu zadovoljni ulogom koju univerzitet ima u savremenim balkanskim društvima. Kritike upućene univerzitetima zbog neefikasnosti studiranja, nezadovoljavajućeg kvaliteta nastave, negativne selekcije kadrova, korupcije prilikom prijema i ocenjivanja studenata, politizacije i drugih nedostataka u radu univerziteta uticale su na nizak stepen njihove legitimnosti. Naročito je niska legitimnost univerziteta vidljiva kod anketiranih iz Bugarske. I pored toga univerzitetima i naučnim ustanovama pridaje se velika uloga u regionalnoj saradnji. Da bi poboljšali svoj društveni ugled, univerziteti treba da se reformišu, ostvare bolju saradnju sa institucijama civilnog društva i da rade na poboljšavanju kvaliteta usluga koje pružaju ovim institucijama, posebno u stručnom usavršavanju njihovih kadrova, a i studentima i njihovim roditeljima.

Ugled univerziteta povezan je i sa doprinosom koji daju u demokratskoj transformaciji obrazovnog sistema i demokratskoj političkoj socijalizaciji učenika i studenata, naročito preko formiranja i razvoja njihove demokratske političke kulture. Da bi to mogli da ostvare, univerziteti treba da artikulišu univerzitetsku demokratiju kao akademsku autonomiju koja harmonično usklađuje interese nastavnika, studenata, njihovih roditelja i institucija civilnog i političkog društva (države) sa obrazovnim i naučnim sazajnim interesom. Kroz univerzitetsku demokratsku praksu studenti se najbolje osposobljavaju za ostvarivanje svojih građanskih sloboda, prava i dužnosti i za učešće u radu demokratskih institucija. Sadašnje stanje demokratskog "građanskog treninga" na univerzitetima je nezadovoljavajuće.

U demokratizaciji univerziteta i čitavog društva presudnu ulogu imaju društvene, humanističke nauke. Ove nauke su doživle značajnu transformaciju u poslednjih petnaestak godina u postsocijalističkim društvima Balkana. Od društvenih nauka zasnovanih na marksističkoj teorijskoj osnovi one su postale

liberalno orijentisane nauke sa pluralističkim teorijskim usmerenjem ali često bez marksističkih teorija. S obzirom na specifičnosti demokratizacije balkanskih društava, društvene nauke na univerzitetima balkanskih zemalja trebalo bi da se bave demokratijom na Balaknu i pružaju teorijske osnove za izradu strategija demokratizacije balkanskih društava. U reformi nastavnih planova na univerzitetima Srbije primećena je tendencija potiskivanja predmeta iz fundamentalnih društvenih nauka, naročito socioloških, iz korpusa obaveznih predmeta i prebacivanje u izborne i fakultativne, ili odbačene. Time se još više smanjuje moć univerziteta da budućim najobrazovanijim ljudima obezbedi "građanski trening" neophodan za život u demokratskom društvu.

U evropskoj univerzitetskoj javnosti vodi se diskusija o novim društvenim naukama koje će se baviti čovekom, humanitetom, ljudskim pravima, zločinima protiv čovečnosti, sadašnjom a naročito budućom demokratijom, suverenitetom... koje će kritički promišljati društveni život, dogmatsko i nepravedno delovanje i prisvajanje, kako to kaže Žak Derida.¹ I više od kritike, veli Derida, društvene nauke treba da izvrše dekonstrukciju kroz "bezuslovno pravo da se postavljaju kritička pitanja ne samo o istoriji pojma čoveka već i o samom pojmu kritike, o obliku i autoritetu tog pitanja, o upitnom obliku mišljenja".² To pravo se, po Deridinom mišljenju, ostvaruje na univerzitetu izdavanjem "jedinostvenih dela", koja na produbljen način proizvode događaje koji unapređuju istinu i humanitet.

Nove društvene nauke, po Deridinom mišljenju, treba da ostvare nekoliko zadataka:

1. Bavljenje istorijom čoveka i opozicijom ljudskog i životinjskog života,
2. Razmatranje istorije demokratije i ideje suvereniteta na pravno-političkom i rodnom nivou,
3. Proučavanje istorije propovedanja ideje suvereniteta u religiji, pravu, politici i demokratiji preko raznih profesija i propovedanje vere profesora univerziteta,
4. Objašnjavanje osnovnih pojmova istorije književnosti: kanona, dela, fikcije, autora, potpisa, jezika,
5. Istraživanje istorije razlike između performativnih i konstativnih činova (Ostina).

¹ Žak Derida, *Kosmopolitike*, Stubovi kulture, Beograd, 2002.

² Op.cit., s. 84.

6. Pokazati kako povezati znanje, profesiju, zanimanje, obećanje, propovedanje vere, angažovanje i sprovođenje onog “kao da” kao jedinstven proces događanja performativnog diskursa.

Univerzitet mora da ostane autonoman u otkrivanju i objavljivanju istina, da bude mesto slobode, otpora i otpadništva u ime višeg zakona pravednosti i mišljenja.³ To će postići ako ima snage da se odupre velikom broju sila koje dolaze iz okruženja od države, svetskog i nacionalnog građanstva, nacionalnog i internacionalnog kapitala, nacionalnih i multinacionalnih korporacija, medijskih, ideoloških, verskih i kulturnih centara moći koje nastoje da univerzitet prisvoje. Mora da bude suveren u istraživanju naučnih istina i primeni naučnih saznanja u nastavnom procesu, ali otvoren za demokratsku javnost, njene kritike i zahteve kao i za društveno i naučno opravdane zahteve korisnika njegovih usluga.

Univerzitet mora da nađe svoje mesto u vreme postojanja virtuelnih univerziteta na internetu određivanjem nove uloge nastavnika, studenata, nastavne tehnologije, rada i studiranja van radnog mesta, kabineta i učionica. Proces globalizacije zahvatio je i nacionalne univerzitete i primorava ih na unifikaciju organizacije, standarda i ciljeva koje treba da ostvaruju. Da li će nacionalni univerziteti uspeti da očuvaju svoj nacionalni, obrazovni i kulturni identitet pod pritiskom globalizacije i evrointegracije pitanje je na koje treba da odgovore pre svih nastavnici i studenti univerziteta

³ Op.cit., s. 88.

OD KRIZE DO BEDE I MOGUĆEG IZLAZA*

Kada bih bio u prilici da naslovljavam ovo svoje izlaganje, rekao bih da mu je tema *Univerzitet i kriza: kriza univerziteta*. Za krizu bih rekao da je nepoželjno, ali ne i bezizgledno stanje. Kriza ume da bude blagotvorna; ona mobilise da se iz nje pronađe izlaz. Kriza i izlaz sapostoje kao izazov i odgovor u mehanizmu istorijskog kretanja, kako je o tome pisao Arnold Tojnbi u svojim *Istraživanjima istorije*.

Postoji opšte uverenje da kod nas kriza odveć dugo traje, makar da nema saglasnosti da li je počela 1945, 1950, 1968, 1980, 1990. ili neke druge godine. Zlo je, međutim, što se iz krize poslednjih petnaestak godina izrodila beda, najpre materijalna, duhovna, duševna pa i svaka druga. A razlika između krize i bede u tome je što prva nudi mogućnost izlaza, dok je ishodište druge samo zapadanje u još veću bedu. A tamo gde ima bede nema, znači, perspektive. Zato se ponekad može da učini da nam se tranzicija pretvara u tragediju.

Prvi znaci prelaska krize u bedu manifestuju se u škripavom radu institucija. Potom dolazi do anomalije. Ona čini da se u bedi i sa njom rode kvazi-institucije radi većitog njenog trajanja, tj. bednog opstanka. A one, začudo, odlično funkcionišu. Izdvojiću tri takve naše ovovremene institucije i iskazaću svoju odu njihovoj besprekornoj funkcionalnosti. To su buvljak, kafić i fotokopirnica. Sve one imaju svoje fizičko otelotvorenje i realni život, ali mogu simbolisati i nešto drugo. Svaku od njih porodila je beda, ali svaka od njih postoji radi njenog ovekovečenja.

Buvljak se rodio iz ekonomskog sunovrata i ne bih nagađao šta mu je prethodilo. On postoji bar iz tri razloga. Najpre, da se ništa ne proizvodi, potom, da se ono negde proizvedeno ne prodaje na normalan način i na uobičajenom mestu, a uz to još pomaže delu naroda da preživi. Nemilosrdan u uništavanju privredne strukture, poguban po zajednicu, on čak može biti blagorodan za ponekog pojedinca.

¹¹ Filozofski fakultet u Nišu.

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Dok Srblji nisu otkrili kafić kao sebi veoma dragu instituciju posebno za mladi svet, oni su u svojoj zaostalosti, ali na svoju sreću, znali jedino za kafanu. Tamo su divanili i dimanili, pričali viceve, izoštravali svoj duh i duhovitost. Kafana im je bilo mesto za ubijanje dokolice koja je oduvek bila stvaralački produktivna, kao što je i kafana bila inspirativna. Njen posinak kafić je, kafani nasuprot, postao mesto za dangubljenje. Umesto izoštravanja duha, negovanja vica i dosetke, on uživa u traču.

Uspešan Srbin, a za uspešnost nisu neophodni ni rad ni čestitost, život provodi u kafiću. Tu se obrazuje i vaspitava, tu doživljava ličnu promociju, samopotvrđivanje i samoponištenje. I dok je svaka kafana imala neku svoju dušu, svi kafići imaju isti imidž, sve u skladu sa globalizacijskim trendovima. Svoj skućeni enterijer kafić nadomešćuje beskrajnim eksterijerom. Izašao je uveliko na ulicu i širi se sve do mere da i ulica bitno kreira društveni život.

Kafić ima tendenciju da nadomesti obdanište, školu, pozorište, sav kulturni i duhovni život, da zameni univerzitet i crkvu, a u perspektivi i starački dom. Može mu se predvideti i blistavija budućnost, ali kada ona možda nekada mine, istražiteljima njegove prošlosti ostaće zauvek nepoznato da li je kafić rođen iz želje za neradom ili usled osujećenja mogućnosti da se radi.

Fotokopirnica je valjda i po značaju treća od institucija koje besprekorno funkcionišu. Ona za svrhu ima da uništi knjigu, da je fragmentizuje, da nešto što je skup sređenih knjiga a naziva se bibliotekom, prestane da postoji. Pošto je u knjigama zapisano svo stvaralaštvo ovoga sveta, sa njihovim uništenjem prestaće da postoji ili će se gasiti potreba za njim. Uzgred, fotokopirnica uništava očni vid i zatamnjuje poglede, od čega koristi mogu imati samo prodavci naočara i opsenari.

U društvu u kome su glavne institucije buvljak, kafić i fotokopirnica, univerzitet, kao tradicionalna i tvrdokorna ustanova, kojoj je poveravano da unapređuje društvo, nema šanse da preživi ukoliko se ne prilagodi. A prilagođavanje po pravilu podrazumeva preuzimanje sistema vrednosti i načina funkcionisanja pomenutih kvazi-institucija. Već je veoma uočljiva tendencija, srećom više na privatnim nego na državnim univerzitetima, da se sve manje izučavaju nauke, sve više veštine, a među njima ponajpre trgovačke i kelnerske.

Pošto živimo u vremenu u kome se ostvaruje proročanstvo da će, ne samo poeziju već i knjige svi pisati (ali ih zato niko neće čitati), vremenu u kome su svi autoriteti porušeni a kvazi uspostavljeni, ni univerzitetu se ne piše dobro. Već godinama se ruiniira ne samo autoritet univerziteta već i osnovnih činilaca koji tvore njegovu strukturu. Profesori su vredni poštovanja samo ako su uspešni biznismeni (što retko kome polazi za rukom jer su preobrazovani za te poslove) ili ukoliko se bave politikom. Niko pametan valjda više i ne želi da bude naučnik, jer to podrazumeva mnogo rada uz dosta asketizma, a uspešnost se drugde i na drugi način promovise.

Što se studenata tiče, oni dane provode u kaficima, snabdevaju se u fotokopirnicama i spremaju da rade na buvljacima, sve u nadi da će biti uspešni u nekom tom svom poslu. Neki od njih čuli su da je postojala Aleksandrijska biblioteka ali verovatno ne i za potonje. Drugi znaju da je i kod nas nekada bilo knjižara, ali opravdano sumnjaju da ih još uvek ima. Treći su čak od svojih profesora kupili po koju knjigu, a to su jedine knjige koje su uzeli u ruke i koje će možda pročitati. Ti profesori pak, zaslužuju posebno priznanje, što zbog očiglednosti nastave, što zbog uspešnog marketinškog nastupa, u čemu je, bojim se, naučna budućnost univerziteta. Zato predlažem da se ispred univerzitetskih građevina, ako ovo vreme ikada mine, onim profesorima koji su studentima uspeali da prodaju svoje knjige, podižu spomenici poput onih neznanom junaku.

A sada bih da kažem i nešto sasvim ozbiljno.

Univerzitet neće moći da izađe iz krize, ukoliko to ne bude želelo i njegovo društveno okruženje. Pa ipak on bi to morao da učini bar malo pre društva kome, po definiciji, treba da bude oslonac i vodič. Univerzitet, međutim, kao i samo društvo, to neće moći bez promene politike i bez pomoći od nje, jer je i stanje u kome smo, stvoreno zahvaljujući nekoj, nečijoj i nekakvoj politici. Tema ovog mog izlaganja trebalo je da bude – *Univerzitet i kriza: kriza univerziteta*. Ja sam, međutim, promašio temu. Umesto o krizi univerziteta govorio sam o svakovrsnoj bedi u kojoj smo. A govorio sam o bedi sve sa željom da je se nekako rešimo. Jer beda, kako je lepo uočio neki od arapskih mudraca, ne može ništa onome ko joj sam ne nudi utočište. Zato bih da prenaslovim ovo izlaganje. Neka mu naslov bude *Od krize do bede i mogućeg izlaza*.